

Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban

Az itt tárgyalt problémakörre 1855-ben WEIL hívta fel először a figyelmet. GABELENTZ óta „lélektani alany” és „lélektani állítmány” szerinti tagolódásról szokott beszélni a mondattan. Ez azonban nem szerencsés kifejezés (vö. MMNyR. 1962. 106–7).¹ A jelenséget sokkal találóbban nevezhetjük aktuális mondattagolásnak. Így fordította JUHÁSZ JÓZSEF a prágai nyelvész körhöz tartozó MATHESIUS (1947. 234) *aktuálni élenéni věty* kifejezését, amikor egy intézeti csoportösszejevetelen (1962. július 17.) beszámolt róla. — A többi kutatóról, aki a kérdéssel foglalkozott, BRASSAITÓL kezdve egészen DANEŠIG, valamint saját régebbi tanulmányaimról (1953, 1957) e dolgozat egyes tétéleivel kapcsolatban teszek említést.

Előjáróban még szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a magyar mondatok aktuális tagolódását BRASSAI (1864, 1885) és KICSKA (1895–6, 1899, 1901, 1903) felfedezései nyomán kezdtem behatóbban elemezni az 1940-es évek elején, SÁGI ISTVÁN és PAIS DEZSŐ egyetemi előadásainak indítására, és csak később kerestem meg, hogyan közelítik meg a problémát más kutatók más nyelvekben. Dolgozatomban elsősorban a magyar mondatok értelmi alapszerkezetét vizsgálom, más nyelvű példákat csak párhuzam vagy összehasonlítás végett idézek, hogy a tárgyalt megfigyelések a fordítás-elméletben is hasznosíthatók legyenek.

1. A mondat szintaktikus szerkezete és időbeli lefolyása

1.1. Amikor beszélünk, a mondat nyelvi képe sokszor már előre megvan a tudatunkban, mielőtt az egész mondatot kimondjuk. Ebből a szempontból az ilyen mondat *s z i m u l t á n* egész. Időbeli lefolyását tekintve azonban az ilyen mondat és egyáltalán mindenfajta mondat *s z u k c e s s z í v* jelenség, hiszen részei az egydimenziós időben lineárisan követik egymást.²

Az is gyakran megesik, hogy amikor beszélni kezdünk, még nem tudjuk, hogyan fogjuk befejezni a mondatot. Jó beszédképességű egyének persze ilyenkor is kerek formában, talpraesetten tudják kifejezni magukat. Sokan azonban dadognak, ismételnék, keresik a szavakat, a mondat vége pedig legtöbbször nincs összhangban az elejével. Ilyenkor a legpontosabban jegyző gyorsíró sem szóról szóra örökíti meg a beszédet, sőt a feljegyzés áttételekór még meg is „fésüli” a mondatokat, hogy elfogadható formát öltsenek. Ezek a mondatok nincsenek szimultán jelen a beszélő tudatában, ezek lélektanilag, keletkezésüket tekintve is, megjelenésüket tekintve is szukcesszív lefolyásúak.³

¹ A többször idézett források jegyzékét l. a tanulmány végéhez csatolt „Fontosabb irodalom”-ban.

² Vö. WUNDT: *Die Sprache*, Leipzig, 1900. II, 235. Ismerteti GOMBOCZ: *Syntaxis* (sokszorosított jegyzet; közzéteszi Pais Dezső) 1949. 25. L. még SKALIČKA 1936. 131.

³ A félig megdöntött beszédéről l. PAPP ISTVÁN: *A magyar nyelv tan nevelőereje. A tanítás problémái* 3. sz. 27. Arra nézve, hogy a gondolkodás lépésekben megy végbe: AMMANN 1928. 94–5.

1.2. A következőkben a mondatformák elemzése során nem a beszéd közben alakuló, hanem az előre megfogalmazott mondatokat szeretném tipizálni. Ezzel adhatunk határozott, akár egzakt irányban is tovább fejleszhető alapot annak a kutatási ágának, amelyet SZABÉDI LÁSZLÓ kifejezésével (1955. 151—3) *b e s z é d a l a k z a t t a n n a k* nevezhetünk. (Ebbe a mondattagolás éppúgy belefér, mint a mondatnál nagyobb beszédegységek összefüggésének vizsgálata, az élő beszéd kutatása éppúgy, mint a prózai és a verses írásműveké, szóval mindaz, amivel a régi retorika és a stilsztikának, a vers-tannak a mondatalakzatokkal kapcsolatos része foglalkozott, figyelembe véve a logika idevágó szempontjait is.) A félig meg gondolt, beszéd közben alakuló mondatokat érdekes lehet lélektani szempontból megfigyelni, most azonban nem a lélektan, hanem a mondatoknak mint a nyelvi törvények alapján létrejött alakulatoknak kutatása lesz a vezető szempontunk (de úgy, hogy közben a lélektani vonatkozásokra is ügyeljünk). Olyan mondatokat vizsgálunk, amelyekben a szavak elrendezése és hangsúlyozása összhangban van a kifejezendő mondanivalóval (vö. TÓTH 1948. 85), olyan mondatokat, amelyeket a nyelvtan, a nyelvművelés, a retorika — ma inkább szerkesztéstan — mint többé-kevésbé jól rendezett mondatokat helyeseknek ismer el, vagy amelyeket a stilsztika, a nyelvi esztétika mint valamely sajátos tartalom kifejezőjévé erre a sajátos kifejezésre különösen alkalmásnak ítél. Emellett persze figyelemmel kell lennünk arra, hogy a legalaposabban átgondolt mondat is időben hangzik el, tehát van szerepe annak, hogy mi hangzik benne előbb és mi hangzik később. De a gondolat elemeinek és a szavaknak a viszonya nem olyan közvetlen, hogy a szavak rendje mechanisztikusan megfelelné a tudatban fellépő képzetek sorrendjének. Itt még sok más tényezővel is kell számolnunk. Éppen ennek a sorrendnek a vizsgálata lesz e dolgozat tárgya, mégpedig nem a mondat szórendje általában, hanem a mondatot alkotó fő tagok rendje egy meghatározott szempontból, majd e fő tagokon belül az altagoké, valamint az a kérdés, hogy melyik mondat mikor és hogyan tagolódik. Ebben a tagolódásban különösen annak van szerepe, hogy mi a mondat előzménye és mi benne az új közlés, bővebb mondat esetén annak is, hogy „mi az előzményeknek egymáshoz viszonyított fontossági sorrendje” (MMNyR. 1962. 471).

1.3. Kiindulópontunk az, hogy a mondat a *b e s z é d n e k* az egysége.⁴ Az írott mondat voltaképpen csak jelzése, szimbóluma a beszélt mondatnak. Ha írott, nyomtatott mondatokat használunk fel elemzésre, akkor figyelembe kell vennünk, hogy ezek rendszerint kiejtett mondatokat tükröznek, vagy pedig arra valók, hogy hangosan olvasva beszélt mondatokká alakítsuk őket. A hangsúlyozást az írott mondat nem tartalmazza; mégis vannak olyan tárgyi és szórendi kritériumok, amelyek alapján igen sokszor a mondat felépítéséből adódik a mondat helyes hangsúlyozása. (Értelmesen, mondat szerűen hangsúlyozni egyébként is csak nyelvtanilag megszerkesztett, a nyelvtörvényei szerinti szórendű mondatot lehet, vö. CHOMSKY: *Syntactic structures*. *Janua Linguarum* IV. 1957. 15—6.) Ha az egyértelmű hangsúlyozás nem adódik magából a mondatból, akkor legtöbbször a mondat környezete szabja

⁴ „A szórend törvényeit csak az élő szóval ejtett mondatokból meríthetni” (BRASSAI 1864. 279). A kiejtett mondatnak a legfontosabb jellemzőit — így a fő hangsúlytípusokat — tipográfiai eszközökkel jelölhetjük, de ezek már nem a közönséges helyesírásnak eszközei. (Vö. BOOST 1955. 83.) A mondatot nem azonosíthatjuk a mondat szerkezettel, mint újabban BODNÁR (1963. 77) és ZSILKA (MNy. LIX, 306); a mondat szerkezet csak potenciális, de nem aktuális mondat.

meg, hogy az írott mondat a többféle lehetséges ejtett mondat közül melyiket tükrözi (vö. DEME: Hangsúlyozási problémák a Szózat szavalásában. Nyr. LXXXII, 188). Ezúttal nem fontos, hogy eredeti beszédben produkált vagy másodlagosan reprodukált mondatokról van-e szó.

Hogy írott és mondott mondat hogyan viszonyul egymáshoz, valamint hogy egyáltalán mit értek mondat és mondatforma alatt, azt a következő példa szemléltesse (vö. *A gyermek játszik* ötféle változatával BRASSAINÁL: 1864. 189, 210):

1. A regényt olvastam. — 2. A regényt olvastam.

3. Olvastam a regényt. — 4. Olvastam a regényt. — 5. Olvastam a regényt.

Írott alakját tekintve itt látszólag csak két mondat van. Az 1. és 2. mondat írásunkban azonos sorrendben egymást követő szavakból áll, a 3., 4., 5. mondat szintén. A fontosabb hangsúlyozási lehetőségeket tekintve a kiejtett hangsorok alapján ez öt különböző mondat. Vajon hány mondat ez, ha a mondanivaló szempontjából osztályozzuk őket? Az (egymás alá írt) 1. és 3., valamint a 2. és a 4. mondat lényegében ugyanazt a mondanivalót fejezi ki. Ezeket azonos mondatoknak tekinthetjük, csupán a formájuk más. Eszerint az írott alakban kétfélének látszó, más-más hangsúlyozással ötféleképp hangzó mondat voltaképpen három különböző mondat, melyek közül kettő-kettő egymásnak formai változata.⁵ Köztudomású, hogy egyetlen írott mondat többféle beszélt mondatot jelölhet, viszont azt is láthatjuk, hogy az írott forma szőrendi különbsége nem jelenti mindig a két mondat lényeges különbségét, hanem azonos mondatokat is takarhat. A szőrendi eltérésnek többféle oka is lehet (vö. SCHLACHTER 1944. 53–4), ezek közül szeretnék a következőkben néhányat boncolgatni. Ami pedig a hangsúlyozást illeti, főleg csak olyan különbségeket veszek figyelembe, amelyek a mondat vagy mondatszakasz súlypontjának eltolódásával járnak.⁶

2. Az alany és az állítmány fogalmának komplex volta

2.1. A logikák és a nyelvtanok szeretnek az ilyen kéttagú mondatokból kiindulni: *Az ember halandó. Ez az alma piros. A légy rovar. Péter tanár. Anyám sír. Péter nevet. Vater schreibt. Caius necatur. Paul court. The dog barks.* (Vö.

⁵ Téves tehát az az állítás, hogy a szőrend megváltoztatása a mondat értelmét nem változtatja meg (l. pl. KIRÁLY—DEME—SZABOLCSI: Magyar nyelvkönyv a VIII. osztály számára. 1948. 343), de az is téves, hogy minden szőrendi különbség egyúttal értelmi különbséget is kifejez. Egyébként az előbbi állítás tévessége attól is függ, hogy mit nevezünk a mondat értelmének. Ami az ötféle változatban felírt mondatban azonos, az a szóalakok által kifejezett (ábrázolt) dologi viszony: a szintagmatikus szerkezet és ennek jelentése. Ha ezt valaki a mondat értelmének (vagy másképp: a mondat logikai tartalmának, l. MMNyR. II, 471) nevezi, helyes lehet az állítása. De általában tágabban értjük a mondat értelmének fogalmát: beleértjük a hangsúly és a szőrend által kifejezett mondanivaló-súlypontozást is.

⁶ Vö. SANDMANN (1954. 245): „(normal) stress plus word-order gives us the criterion for assessing the cognitional values of parts of statements”. Nem leszek tehát elsődlegesen tekintettel olyan különbségekre, amelyek csak más-más érzelem kifejezésére valók, vagy amelyek más-más beszédelőzményre utalnak anélkül, hogy a mondatnak belső súlyarányát megváltoztatnák (mint pl. HEINITZ nyolcféle szőrendi és hanglejtési változata ugyanarra a mondat szerkezetre: Vox 1920. 76–8). KELEMEN JÓZSEF (I. OK. IX, 350) ötféle mondatot sorolt fel, melyek grammatikailag mind ugyanazt az egyetlen predikatív szintagmát tartalmazták, de ő a kérdő változatokat is bevonta a lehetőségek közé. Az ő öt mondatát voltaképpen négy különböző mondat, mert két kérdés egymásnak csak formai változata

(*Anyám sír?* és *Sír anyám?*).

SANDMANN 1954. 12; BODNÁR 1963. 75—6.) BRASSAI is (1853. jan. 25.) nyilván erre a típusra célzott, amikor a logikai ítéletet mint a különféle mondatok elemzéséhez kiindulásul alkalmas formát jelölte meg. Az ilyen mondatok első tagját alanynak, a másodikat állítmánynak szokták nevezni. Nézzük meg, melyek a sajátosságai az ilyen mondatok alanyának és állítmányának.

<i>Péter</i>	<i>tanár</i>
1. önálló tag	(számban) alkalmazkodó tag
2. független „nyelvtani alany”	igétől függhet (pl. <i>tanár volt</i>) „nyelvtani (névszó) állítmány”
3. a külső valóság egy konkrét darabját v. annak általánosítását jelöli megjelölő	elvont tulajdonságot v. fogalmat, állapotot jelöl, melyet a mondatban vonatkoztatunk a másik tagra tulajdonítmány
4. amiről valamit mondunk, a mondás alapja téma	amit mondunk, a mondás lényege propozitum
5. kevésbé hangsúlyos előkészítő rész	határozottabban hangsúlyos főhangsúlyos rész

<i>Péter</i>	<i>nevet</i>
1. önálló tag	(számban és személyben) alkalmazkodó tag
2. ki? (mi?) kérdésre felel „nyelvtani alany”	ki? (mi?) kérdésre felelő kiegészítésre szoruló „nyelvtani (igei) állítmány”
3. cselekvő v. a történés hordozója igealanya	cselekvést, történést ábrázol ige
4. amiről valamit mondunk, a mondás alapja téma	amit mondunk, a mondás lényege propozitum
5. kevésbé hangsúlyos előkészítő rész	határozottabban hangsúlyos főhangsúlyos rész

A típus felsorolt példáinak mindegyikére áll az 1.-nek jelölt sajátosság, hogy első tagjuk önálló, a második tag pedig, ha névszó, számban, ha ige, számban és személyben alkalmazkodik hozzá. Ebből a — főleg nyelvtani — szempontból *Péter* alaptag, *tanár*, *nevet* igazodó tag. Az a (4.-nek jelölt) sajátosság is mindegyikre áll, hogy az első tag azt fejezi ki, amiről mint ismertről valamit mondunk, a második tag azt, amit erről az ismert dologról mint újat mondunk. Ebből a — főleg kommunikatív — szempontból *Péter* a mondat témája, témataagja vagy témaszakasza, *tanár*, *nevet* a mondat súlypontja,

súlyszakasza vagy propozituma. Az első tag kevésbé hangsúlyos, a második tag határozottabban hangsúlyos, magasságban is jobban kiemelkedő kezdő szótaggal, utána — vagy még a szótagon belül — jellegzetes eső hangmenettel (vö. HORGER 1929. 26; MOLNÁR 1954. 25; ehhez kapcsolódva BÁRDOS LAJOS, Új Zenei Szemle 1955. No. 2. 20; MMNyR. II, 504), sőt gyakran esés utáni mélyebb kezdettel. Ebből a — főleg fonetikai, táblázatunkban 5.-nek jelölt — szempontból Péter előkészítő rész, *tanár*, *nevet* főhangsúlyos rész. Ez a hangsúlyozási szerkezet szorosan összefügg a mondat mondanivaló szerinti aktuális tagolásával, a téma—propozitum tagolással. Ezenkívül a Péter *tanár* típusú, két névszóból álló mondatban az első tag a külső valóság egy darabját jelöli (vagy ennek általánosítását, pl. *az ember*), a második tag pedig olyan tulajdonságot vagy fogalmat jelöl, amelyet a mondatban vonatkoztatunk az első tagra. (Táblázatunkban a 3. sajáttság.) Ebből a — főleg logikai jelentéstani — szempontból az első tagot megjelölőnek, a másodikat tulajdonítmánynak nevezzük.⁷ Végül az igés mondatban a két tag szófajilag is annyira eltér egymástól, hogy a névszói tagot, mely a cselekvő személyt vagy az ige jelölte történés hordozóját fejezi ki, ebben a vonatkozásban az ige alanyának, a második tagot, mely szófaji mivoltánál fogva egyben mindjárt mondatrész is, a mondat igéjének nevezhetjük. (Vö. ELEKFI 1953. 74—6.) A 2. szempont a kétféle predikatív szerkezet formális oldalára vonatkozik. Sokban az 1. saját-sághoz csatlakozik, de egyben feltünteti a kétféle mondat szerkezet közti különbséget. (Azzal inkább ne foglalkozzunk, hogy melyik a meghatározott, melyik a meghatározó tag, hiszen meghatározott és meghatározó viszonyában másféle szintagmák tagjai is állnak egymással, vö. KARCEVSKIJ 1931. 189; a predikatív szintagma ebben a vonatkozásban kettős függést mutat: formailag az alanyi tag határozza meg az állítmányi tagot, értelmileg inkább fordítva. L. még MMNyR. II, 68—9, 80—2, 92.)

2.2. Korábbi tanulmányaimban *a mondat alanya és állítmánya* kifejezéseket — főleg bizonyos logikai megfontolások és KICSKA EMIL fejtegetései alapján (pl. 1895. 337—46, 385; 1908. 82—3; vö. még POPOV 1950. 35) — kívánatosnak tartottam abban az értelemben használni, hogy a mondat alanyának nevezzük a mondat ismertebb tagját, azt, amiről valamit mondunk, állítmánynak pedig a mondat fontosabb, súlyosabb tagját, a mondanivaló lényegét, azt, amit a másik tagról mondunk. Az *alany* és *állítmány* műszók többszörös megterheltsége miatt azonban úgy látszik, ilyen értelmű műszóhasználattal nem tudnám eléggé félreérthetetlenül kifejezni magam. Ebben az értelemben most a *téma* és a *propozitum* elnevezéseket fogom használni.⁸

⁷ A *tulajdonítmány* műszót alighanem Vajda Péter vezette be a nyelvtanba (KOVALOVSKY: Tudományos nyelvünk. Nyelvünk a reformkorban 1955. 271. L. még KICSKA 1895. 438—9. Vö. ELEKFI 1957. 145). A nyelv logikai és kommunikatív szerepét talán PAPP ISTVÁN különböztette meg leghatározottabban (I. OK. IV, 74—5; vö. TAMÁS LAJOS: Általános nyelvészet és a magyar nyelvtudomány. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástört. 1956. 33; PAPP 1956. 4—15; KÁROLY 1964). SANDMANN (1954. 12, 15) arra hívja fel a figyelmet, hogy a hagyományos logika — helytelenül — azonosítja a gondolatbeli alany—állítmány viszonyt a tényleges szubsztancia—tulajdonság viszonnal.

⁸ BALLY (1941. 35—6) *thème* és *propos* kifejezéseinek nyomán, hogy elkerüljem a körülményes és félrevezető *lélektani alany* és *lélektani állítmány* elnevezéseket. KARCEVSKIJ (1931. 205) nem különbözteti meg jellegében a két mondattagot, csak általában jellemzi a mondat két részre tagolódását (*scission de la phrase*) és azt, hogy ennek a tagolódásnak semmi köze az alanyhoz és az állítmányhoz. Pedig van valami közük egymáshoz (vö. AMMANN 1928. 18, 22). Éppen kapcsolatuk gyökereinek és szövevényes

Ezúttal csak akkor beszélek a mondat alanyáról és állítmányáról, ha a mondatban e két tagnak az imént jellemzett kritériumai egybeesnek. Igétlen mondatban tehát csak akkor nevezem alannak a témát, témátagot, ha az egyszersmind a grammatikailag alannak tekintette önálló (mindig főnévi) tag, és ha az egyúttal a külső valóságot közvetlenebbül képviselő mondatrész, vagyis megjelölő. Állítmánynak csak akkor nevezem a propositumot, ha az egyúttal a grammatikailag állítmánynak tekintett másik, alakilag függő névszói tag, vagyis tulajdonítmány. Igés mondat igéjét is akkor nevezem állítmánynak, ha egyúttal propositum is, az ige alanyát csak akkor általában alannak, ha egyúttal a mondat témaszakasza is, vagyis akkor, ha az alany és az állítmány a mondat mindenféle elemzésekor ugyanaz.⁹ Az alansajátságok és az állítmánysajátságok divergenciája esetén nem beszélek alanyról és állítmányról, hanem vagy téma és propositum kapcsolatáról (ennek bizonyos változatai, olykor részei a témaszó, témaszakasz, témátag, ill. a súlyszó, súlypont, súlyszakasz, súlytag, aszerint, hogy egy vagy több szóból áll-e), vagy igealany és ige kapcsolatáról, vagy megjelölő és tulajdonítmány kapcsolatáról.¹⁰ A mondatformák jellemzésében a téma és a propositum kapcsolata, e két tag terjedelme, határa, sorrendje és esetleges belső tagolódásuk adja a vezető szempontot.

3. A racionális mondat

3.1. Az alansajátságok és az állítmánysajátságok közt nem említettem a sorrendet. A témátag és a propositum viszonyára nem a sorrendet tekintem jellemzőnek, hanem az új mondanivalónak az ismerthez való kapcsolását, mégpedig úgy, hogy az újságolás erősebb hangsúllyal jár. A mi „téma” fogalmunk tehát nem lesz azonos a GABELENTZ-féle lélektani alannal, mert GABELENTZ (1869. 378–80; 1875. 136–9) mindig a mondatkezdő tagot tekinti lélektani alannak (vö. BRASSAI 1885. 25–6; 75; POPOV 1950. 29). Éppen így nem azonos a témátag a BRASSAI-féle inchoativummal sem, melynek már elnevezése is arra utal, hogy megelőzi a mondatzömöt,¹¹ és nem azonos

összefüggésüknek feltárása a jelen dolgozat egyik célja. Hogy a téma—propositum viszony az alany—állítmány viszonyhoz egy fajta, arra nézve l. GROOT 1957. 317; KÁROLY 1964. 159, 167. Természetes nyelvérzéssel így elemzik ki az alanyt és az állítmányt az iskolai növendékek is, ha azt a meghatározást veszik alapul, hogy a mondat alanya az, amiről valamit mondunk, állítmánya az, amit az alanyról mondunk (vö. POPOV i. h.; SZABÉDI 1955. 20). BALLYHOZ hasonlóan foglalkozott az aktuális mondattagolással MATHESIUS is (1947. 327, 380–1), „alapnak” (základ) és „magnak” (jádru) nevezve a mondat két fő tagját (JUHÁSZ JÓZSEF fordítására szerint; vö. még PAULINY 1950–51. 171–9; DANEŠ 1957. 55–61; 1960. 45).

⁹ Vagyis ha a (tagolt) mondat egybeesik a gondolkodás logikája szerinti ítélettel (vö. POZSONYI FRIGYES: A logika tárgyköre és feladata, történeti áttekintéssel. 1942. 147), a grammatikai tagolás az ún. lélektani tagolással (vö. SECHÉHAYE 1950. 125).

¹⁰ Az alansajátságok egybeesésére és megoszlására AMMANN (1920. 19) adott kitűnő példát (vö. BOOST 1955. 29): *Romulus hat Rom gegründet* és *Gegründet wurde Rom von Romulus*. Az első mondatban *Romulus* nyelvtani alany is (az ige alánya), cselekvő alany is (tőle indul ki a cselekvés), lélektani alany is (vagyis a mondat témája). A második mondatban *Romulus* csak a cselekvésnek alánya, de nem az igének; a nyelvtani alany (igealany) *Rom*, a mondat témája pedig az ige: *gegründet wurde*.

¹¹ Vö. 1860. 344–5; 1864. 306; 1885. 9; SIMONYI 1881. 32. Korábban ezt az inchoativumot nevezte BRASSAI subjectumnak, alannak, melyet mindig a mondat elején kell

AMMANN és BOOST „Thema” fogalmával sem, amely szintén sorrendi kötöttség-gel jár.¹² Ezzel szemben egyezik a mi „téma(tag)” és „propozitum” fogalmunk a BALLY-féle (1941. 36) „thème” és „propos” fogalmával, mégpedig nem csak abban, hogy a sorrend egyaránt lehet téma—propozitum (T—P) és propozitum—téma (P—T), hanem abban is, hogy a propozitum sokkal inkább lehet önálló mondat (például kérdésre felelet), mint a témata, mely csak a propozitummal együtt alkot teljesebb mondatot. (Vö. BRASSAI 1864. 267: „V a l ó d i kérdésre adott feleletből az i n c h o a t i v u m . . . kimaradhat”). A lélektani alany elhagyásával magyarázza az elliptikus mondatokat külön-féle nyelvekben GABELENTZ is: 1875. 379.)

3.2. Miért van az, hogy a nyelvtani elemzés kezdetén és a logikai alap-fogalmak megismerésekor majdnem mindig olyan kéttagú mondatokból szokás kiindulni, amelyekben a téma megelőzi a propozitumot, az alany az állít-mányt? Voltaképpen mi a különbség a két mondatforma közt: *Az ember ha-landó és Halandó az ember?* A leginkább szembe tűnő különbség talán az, hogy a szokásos téma—propozitum sorrend tisztában állítja értelmünk elé a mondat tartalmát, a benne kifejezett predikatív viszonyt, mint a fordított sorrend.¹³ Ezért az ilyen mondatot, amelyben a téma megelőzi a propozitumot — és egyáltalán a konvergens sajátságok miatt egyértelműen alanynak tekinthető tag megelőzi az egyértelműen állítmánynak tekinthető tagot —, r a c i o n á l i s mondatnak nevezhetjük.¹⁴

keresni (1853. febr. 11; 1855. V; vö. 1860. 341). Később — keresve a megfelelő kifejezést — bevezetőnek és mondanónak nevezte a mondatnak ugyanezt a két részét (Laelius. Kolozsvár, 1874. 71).

¹² BOOST (1955. 28, 31) AMMANN nyomán (1911. 14—5; 1920. 10, 13—5; 1928. 3) a német mondat szerkezeti felépítésében igen fontosnak tartja a „Thema” és a „Rhema” szerinti tagolást, de nála a „Thema” majdnem mindig az előkészítő részt jelenti, még a „Wen hast du gesehen?” típusú kérdő mondatokban is (i. m. 33, 65).

¹³ Vö. SECHENAYE 1950. 33; PAPP 1956. 24. Formailag is jobban tagolódnak: az alany-ként használt szó után következő állítmányként használt szó előtt valamiféle cezúra, metszet van (vö. SAUVAGEOT 1958. 411). Ez a p r e d i k a t í v m e t s z e t a propozitum—téma sorrendű mondatokban inkább csak virtuálisan van meg azáltal, hogy a tagok sorrendje könnyen megfordítható, mint a továbbiakban majd látni fogjuk. Ezenkívül a téma—propozitum sorrend, ha egyezik az alany—állítmány sorrenddel, megfelel a külső valóság és a gondolkodás viszonyrendjének is: az alany-téma a külső valóság egy darabját jelzi, ehhez kapcsolom másodlagosan, gondolkodásom eredményeként a propozitumot. BOOST (1955. 49—50) szerint az alany és az állítmány közt fennálló feszültség is az ilyen mondat-típusokban nyilvánul meg a legszembetűnőbben. — A logikai ítélet alanya mindig megelőzi az állítmányát (vö. SIMONYI 1902. 127, ill. 1903. 13—4; POROV 1950. 29). Az ítéletről mint logikai mondatformáról l. még Kocsis 1902. 46.

¹⁴ A racionális mondatban tehát éppúgy egybeesik a különféle sajátságok alapján megállapított alany és állítmány, mint ahogy az intellektuális (BAKOS fordítása szerint: racionális) nyelvhasználatban a szó jelentése összeesik a fogalommal, az emocionális, szubjektív nyelvhasználatban pedig nem mindig esik össze (vö. GALKINA-FEDORUK, Иностранные языки в школе 1951. 9; ismertette BAKOS FERENC, NYIK. 1952. 73). A racionális mondathoz viszonyíthatjuk egyfelől az olyan köznyelvi vagy költői mondatokat, amelyek tartalmukban nem felelnek meg a logika szabatosági követelményeinek, mert predikatív kapcsolat alakjában fejeznek ki olyan viszonyokat, amelyek volta-képpen se nem valódi azonosítások, se nem fogalmi alárendelések (és sokszor irracionális azonosításokhoz vezetnek, vö. ELEKFI 1957. 129—43), másfelől az olyan egyszerű mondatokat, amelyek formájukban térnek el a téma—propozitum racionális sorrendjétől. Erről az emocionális többlettartalmat kifejező formáról a továbbiakban lesz szó.

4. A fontosabb mondatformák

4.1. A racionális és az emocionális forma

4.1.1. Ha a téma—propozitum sorrendet attól függetlenül tekintjük, hogy egybeesik-e a más szempontok szerinti alannyal és állítmánnyal, akkor már nem a logika és a mondatban kiinduló mondatfajtaival, a racionális mondatokkal van dolgunk, hanem csupán azzal a formai sajátossággal, hogy a téma megelőzi a propozitumot.¹⁵ Az ilyen sorrendű formát racionális mondatformának nevezhetjük. Előbbi példánk közül racionális mondatformájú ez a két mondat: *A regényt olvastam. Olvastam a regényt.* (Hogy a két példa közül a második sokkal ritkább, sokkal inkább beszédhelyzethez kötött, mint az első, az más kérdés, arról majd a továbbiakban lesz szó.)¹⁶ — Ha ugyanez a két tag fordított sorrendben követi egymást, tehát a témaszakasz követi a propozitumot, akkor emocionális mondatformáról beszélhetünk. Példánk közül emocionális formájúak: *A regényt olvastam. Olvastam a regényt. Halandó az ember.*¹⁷

4.1.2. A racionális mondatforma elnevezésében arra kívánok utalni, hogy a mondatban kifejtett aktuális viszonyítást ez a sorrend állítja értelmünk elé a legtisztábban. A racionális forma használata általában nyugodt, higgadt gondolkodást tükröz. A beszélő saját magát számára is így fogalmazza legvilágosabban a mondat tartalmát. (És ezt különösen a szorosabb értelemben vett racionális mondatokra áll, ahol a nyelvtani értelemben vett szubsztancia megnevezése megelőzi az accidens vagy történésfogalom kimondását.) De tekintettel van a hallgatóra is — és a két szempont gyökerében összefügg (vö. AMMANN 1911. 3—4, 16) —: előkészíti a tulajdonképpeni mondanivalóra azzal, hogy előrebocsátja azt, ami a hallgató előtt feltehetően ismert, tudott dolog, amire az újat, a közlés lényegét vonatkoztatja.¹⁸ A racionális mondatforma

¹⁵ „Számítalan mondat van, melyet logikai ítéletek sorába nem igtathatunk, de a melyekre mégis azon módon alkalmazza az accentuálást a nyelvbéli szokás” (BRASSAI 1864. 193—5).

¹⁶ BRASSAI is kivételesnek tekintette az ígét mint inchoativumot: 1864. 279.

¹⁷ „Intellektuális” és „emocionális” sorrendről beszél hasonló értelemben SANDMANN: 1954. 134. Jóval korábban AMMANN (1911. 8—23) „thematikus” és „emfatikus” sorrendről. A kétféle sorrend jelentőségét fejtegeti POPOV is: 1950. 32. — MATHESIUS (1947. 241) objektív és szubjektív sorrendről beszél, ugyanígy PAULINY (1950—51. 173). Vö. még FÓNAGY 1963. 111—2. — Ez a kétféle sorrend nem azonos a német mondat egyenes és fordított szórendjével, hiszen az a szavak nyelvtani jellege szerint kötött; a némethez hasonló különbségtételnek a magyarra való alkalmazását SIMONYI (1881. 32) joggal kifogásolja (vö. még MATOLCSY 1900. 1—3). Legújabban SZÉPE is szolt „egyenes szórendű” mondatokról (Nyr. LXXXVII, 236), egyszerű racionális mondatokat értve alattuk.

¹⁸ „A mondat természete szerint a mondó újságolni akar a hallónak . . . ; de az is áll, hogy újságát tisztán meg akarja érteni vele . . . A megértetés eszköze pedig az, hogy az újat a régre alapítsuk”. (BRASSAI 1888. 28. Brassai mint tankönyvíró nagyobb egységekben is követte ezt módszertani alapelvként: mindig ismertről az ismeretlenre; vö. BOROS GYÖRGY: Brassai Sámuel élete. Kolozsvár, 1927. 121.) Vö. még PAPP 1954. 69. BOOST is (i. m. 9—10) megállapítja, hogy a mondatforma nemcsak a beszélő szándékától függ, hanem a hallgató figyelembevételétől is, azaz attól a hatástól, amit a beszélő el akar a mondattal érni (i. m. 26). — PAUL (Deutsche Grammatik. Bd. III. Teil IV. Halle, 1919. 92—3) a racionális sorrendet Psychologische Wortstellung-nak nevezi, nyilván arra a szerepre gondolva, amit ez a szórendi forma a beszéd megértésében játszik. SKALIČKA (1936. 132—3) éppen a fordított sorrendet nevezi „psychologique”-nak. — A racionális sorrendben az udvariassági szempontot, az emocionálisban az érzelmi töltést tartotta jellemzőnek LERCH: 1915. 104—5.

nem jelenti feltétlenül az érzelmi telítettség hiányát, ezért nem azonosítható a nyomatékatlan mondat fogalmával. Racionális formája lehet nyomatékatlan és nyomatékos mondatnak is.¹⁹ A tématag mint előkészítő rész gyakran arra való, hogy feszültséget teremtsen, és ezt a feszültséget oldja fel a propozitum (vö. Boost 1955. 18). Ez egyes nyelvekben, például a németben, a hanglejtésformában is tükröződik. Ha a racionális formát szembeállításban, ellentmondásban használjuk, akkor a propozitumot a magyarban és némely más nyelvben nagyobb hangsúllyal, nyomatékosabban ejtjük, a mondattagok közt élesebb határ, nagyobb szünet van. Például ilyen párbeszédben: „Nem olvastad te ezt a könyvet.” — „A könyvet *olvastam*. De a személyek nevére már nem emlékszem.” A racionális forma tehát alkalmas lehet bizonyos fajta érzelmek, rejtett ellentmondás stb. hordozására is, de ilyenkor a szavakhoz járuló többletet, érzelmi velejárót nem maga a sorrendi forma, hanem a forma és a hangsúlyozás (vagy más tényező, pl. szóhasználat, ismétlés, párhuzam) együtt fejezi ki. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a mondat-tani szempontból nyomatékatlan mondatok (l. Csúry 1925a. 18–9, vö. 1925b. 331; SIMONYI 1902. 58; 1905. 468–9; MMNyR. II, 446, 487–9, 501) nagyobb része racionális formájú.

4.1.3. Az emocionális forma sok mindent kifejezhet. Ezek közül az *emocionális* műszó a legjellemzőbbre, a kisebb-nagyobb fokban jelen levő érzelmi telítettségre kíván rámutatni. De függetlenül attól, hogy milyen jellegű és milyen fokú a mondat érzelmi tartalma (gyakran nem is az érzelemnek, hanem inkább a képzeletnek az uralkodó szerepét fejezi ki, mint erre BRASSAI is célzott: 1864. 204, 303), emocionálisnak nevezek minden olyan predikatív tagolást mutató mondatot, amelyben a sorrend: propozitum—téma. Ez a mondatforma — akárcsak a racionális forma — a magyaron kívül sok más nyelvben is megvan. De azt már csak a magyarra és talán más olyan nyelvekre nézve állapíthatjuk meg határozottan, ahol a szórend grammatikailag nem kötött (vö. pl. SIMONYI 1905. 467; MMNyR. II, 472–3), hogy az emocionális mondatforma transzformációs viszonyban van a racionális mondatformával. Minden racionális tagolású magyar mondat átalakítható emocionális tagolású mondatná anélkül, hogy a mondanivaló lényege megváltozna.²⁰ Ami

¹⁹ „Viele stark affektische Sätze sind im Satzbau den überwiegend intellektualen völlig gleich...” (RIES 1931. 82.) A nyomatékos közlő mondatok közt is egyaránt találunk racionális és emocionális formát, vö. Csúry 1925a. 28–30.

²⁰ Ez megszorításokkal olyan kötött szórendű nyelvekre is érvényes, mint a francia (vö. BALLY 1941. 36). A tulajdonítmány emocionális indítékú előrehelyezése a franciában is járatos:

Insupportable, | le bonhomme

(vö. SAUVAGEOT 1958. 414). A propozitum erősebb kiemelésével emocionális mondatná való átalakítás az angolban is előfordul, de itt — értelmi jellegű kiemelés esetén, ha ti. a nyelvtani alany a propozitum — gyakori a racionális formulával való bevezetés, ami a franciában szinte kizárólagosan kötelező (*It was John who ...*; vö. BLOOMFIELD 1935. 171). — Nem tévesztendő össze ezzel bizonyos logikai ítéletek megfordíthatósága. A megfordíthatóság a logikában csak annyit jelent, hogy a megcserélt alanyú és állítmányú ítélet igaz (például

1. Budapest | Magyarország fővárosa

és 2. Magyarország fővárosa | Budapest).

Ezek mindegyikének lehetséges reciprok (itt: emocionális) formái változata

(1. Magyarország fővárosa | Budapest

és 2. Budapest | Magyarország fővárosa).

megváltozik, az nem logikum, hanem stilisztikum (tehát olyasmi, ami a tartalmi lényeg megragadásakor, például fordítógépi programozásban elhanyagolható). Ha nem azt mondom: „A könyvet olvastam, hanem azt: „Olvastam a könyvet”, akkor lényegében ugyanazt a mondanivalót közöltem. De az utóbbi esetben nem tagoltam olyan világosan a mondatot témára és propozitumra (hiszen a téma utáni propozitum kezdő hangsúlya határozottan két szakaszra tagolja a mondatot, míg a propozitummal kezdődő mondatban a témaszakasz a maga jelentéktelenebb hangsúlyával szinte hozzátapad a propozitumhoz), és nem készítettem elő a hallgatót az ismert téma megnevezésével, hanem in medias res mindjárt a lényeggel kezdtem. A magam érzelmei vezettek a mondat formálásában, nem a hallgatóra való tekintet.²¹

4.1.4. Ezzel a különbséggel arra is rá akartam világítani, hogy a racionális formát könnyebb felismerni, mint az emocionális formát. Ha egy kevésbé hangsúlyos tag után súlyosabb tag következik, akkor azonnal látjuk, hogy két taggal van dolgunk. De ha a második tag olyan kis hangsúllyal kezdődik, amely alig különbözik az egyszerű szóhangsúlytól, akkor fonetikailag nem válik szét a mondat.²² Hogy mégis kéttagú, azt leginkább a mondat értelméből tudjuk megállapítani, és azzal ellenőrizhetjük, hogy átalakítható-e racionális sorrendű mondattá, vagy hogy a végéről elhagyhatunk-e valamit — ha kérdésre felel —, mint ismétlést tartalmazó témaszakaszt.

A racionális és az emocionális mondatformának van ugyanis egy közös sajátossága: az, hogy mind a kettő predikatív tagolású mondat abban az érte-

²¹ Lényegileg így fogalmazta meg ezt BEHAGHEL is (Deutsche Syntax IV. Wortstellung, Periodenbau. Heidelberg, 1932. 8), mint BOOST (1955. 81) említi. Vö. PAPP 1954. 69. A logikum és a stilisztikum megkülönböztetése ezen a területen is körülbelül megfelel annak, amit SANDMANN (1954. 37–8) a mondatok objektív és szubjektív jelentésének nevez. Amikor ugyanis valakinek a beszédjét hallgatjuk, nem csak azt tudjuk meg, amit a beszélő szavai tárgyilagos értelemben jelentenek (kognitív megértés), hanem megtudunk valamit magáról a beszélőről is (szimpatetikus megértés; a kétféle megértésről l. már AMMANN 1928. 28–9). Figyelmünk tehát egyszerre két irányban működik, de hozzátéhetjük: nem mindig egyformán, hanem változó arányban. A mondatforma SANDMANN szerint is (1954. 36) szubjektív értékű, olyasféle, mint a szójelentés mellett a szóhangulat, vagy a zenei alaphang mellett a hangszín. A racionális forma a hangulati elemet nem vagy csak kevésbé tartalmazó szavakkal, az emocionális forma a hangulatosabb szavakkal állítható nagy általánosságban párhuzamba. A mondatforma mint természetes kód tehát azt a szekundér közleményt továbbítja, amit FÓNAGY (1963. 96–104) a stílus hírértékének nevez. — A racionális mondatformát KARCEVSKIJ (1931. 210) szimmetrikusnak nevezi, mert a témaszakaszban a hanglejtése emelkedő, a mondat közepe táján kezdődő propozitum főhangsúlyától kezdve pedig ereszkedő. Vö. még DANEŠ 1960. 46.

²² Vázlatos hanglejtésbrákkal már CsÚRY bemutatott három nyelvjárási mondatot racionális és emocionális változatban (1925a. 30). Vö. BALASSA (1886. 97). Világosan kitűnik a racionális forma határozottabb tagolása HEGEDŰS (1930. 26–9) két hanglejtésbrájából is: „A vándor leült egy kőre” és „Egy vándor ült le a kőre”. Épp az ilyen intonációs különbségből érthető, hogy például BRASSAI (pl. 1864. 210, 279) miért nevezi másképp a racionális forma témáját (inchoativumnak) és az emocionális forma (vagy mondattag) témáját (egészítvénynek, egészítvénynek). A racionális mondatforma két tagja közt határozottabb a predikatív m e t s z e t, mely leginkább a propozitum hangsúlyozásában, néha a két tag közti szünetben nyilvánul meg (vö. SAUVAGEOT 1938. 188; 1958. 411). Az „előkészítő rész” ilyen megkülönböztetése mondatritmikai szempontból megtalálható akadémiai leíró nyelvtanunkban is (MMNyR. II, 468), anélkül, hogy utalást tartalmazna a hátravetett témattal való lényegi azonosságra. DANEŠ (1960. 46) szerint az intonációs góc emfatikus előbbre helyezése „eltörli” az utána következő altagok határait. Vö. még AMMANN 1928. 13.

leben, ahogyan a témát és a propozitumot jellemeztem, vagy ahogy nemrégén lélektani alany és lélektani állítmány szerinti tagolódásról beszéltek mondattanaink, BALLY pedig (1941. 36) phrase segmentée-ról. A kettő egymásnak sorrendileg tükröképe, hanglejtésileg azonban nem, mert a beszéd egydimenziós lefolyása miatt csak az egyik, a racionális forma mutat mindenképpen felismerhető tagoltságot.

4.2. Egyéb mondatformák és a mondatfajták

4.2.1. Vannak más mondatformák is. A toldódásos és a közbeékeléses formákat most érinteni sem akarom, csupán a legegyszerűbből: a tagolatlan formáról szólnék néhány szót.

Igen sok mondat van, amely nem oszlik tématagra és propozitumra. Ide tartoznak mindenekelett a grammatikailag tagolatlan, egyszavas mondatok: a szómondatok éppúgy, mint a tő + morféma tagolást mutató, de szavakra nem oszló mondatok, tehát *No!* éppénúgy, mint *Látom*.²³ De felvett szempontunkból tagolatlanok tekintjük az olyan többszavas, grammatikailag tagolt, sőt nyelvtani elemzés szerint alanyt és állítmányt tartalmazó mondatot is, amelynek egyik tagja sem úgy közöl új mondanivalót, hogy azt a mondat másik tagjához mint ismert dolgot tartalmazóhoz kapcsolja. Előbbi példáink közül ilyen az 5.: „*Olvastam a regényt.*” Nagyjából egyformán hangsúlyozom az igét és a tárgyat, és ezzel jelzem, hogy a mondat mindkét tartalmas szavával, az egész tárgyias szókapcsolattal új mondanivalót közlök, például helyzetet akarok leírni, elbeszélést kezdeni vagy efféléit. Ha nincs témaszakasz, amelyhez a propozitum kapcsolódik, akkor az egész mondatban nincs téma és nincs propozitum, tehát nem beszélhetünk ilyen értelemben aktuális predikatív tagolódásról, sem racionális, sem emocionális mondatformáról. Ez a tagolatlan mondatformának egy sajátos változata, melyet igés mondat esetén elbeszélő vagy ábrázoló mondatformának is nevezhetünk.²⁴

Az ilyen ábrázoló mondat sokszor nagyon közel áll az emocionális mondatához.²⁵ Éppen ezért nehezebb az emocionális mondatok felismerése, mint a

²³ Tehát a tágabb értelemben vett szómondatok, melyeket KELEMEN JÓZSEF (A mondatszókról. Nyelvtani tanulmányok. 1961. 103) SECHEHAËE nyomán a „monorém” mondatok közé sorol, ellentétben a predikatív tagolású „birém” mondatokkal.

²⁴ Ilyen típusú mondatokra érvényes az, amit A. W. DE GROOT (1957. 312) egy nyelvtani alanyra és állítmányra tagolható, de sajátos kiemelés nélküli mondatról ír (*Péter struck Málchus.*): „This sentence does not tell something about something, it just affirms the existence (in the past) of a 'fact'”. Ilyen tagolatlan lírai elbeszélő-ábrázoló mondatról (*Der Mond ist aufgegangen*) jegyezte meg AMMANN (1920. 12), hogy nem alakítható át ellenkező értelművé: „daß es Sätze gibt, deren Verneinung ihren Sinn nicht umkehrt, sondern zerstört”. Túlzott általánosítás volna tehát minden többszavas, szó szerkezetes mondatban témát és propozitumot keresni, mint azt például KICSKA tette (1895. 387; 1908. 17). Még KARCEVSKIJ (1931. 203–4) óvatos fogalmazása is kissé eltúlozza a tagolt mondat jelentőségét: „Toute phrase intellectuelle, pas trop courte, tend à se scinder en deux parties ou membres de phrase”.

²⁵ Amikor SCHLACHTER (1944. 51) ennek a két mondatnak a különbségét vizsgálta: *a vonat jön* és *jön a vonat*, az előbbit kitűnően jellemezte mint racionális mondatot. Amikor azonban a mondat fordított sorrendű alakjáról azt állapította meg, hogy „a két mondat tag belső kapcsolat nélkül áll egymás mellett”, nem tudni, hogy valóban a racionális mondat emocionális formájú változatára gondolt-e (melyben éppúgy a *jön* a propozitum), vagy inkább mindkét szerkezeti tagjában egyformán hangsúlyos ábrázoló mondatra. Ennek a tagolatlan formához közel álló emocionális mondatformának a hanglejtését nevezi CSÜRY (1925b. 330, vö. 1925a. 9) tiszta hanglejtésformának, ellentétben az előkészítő részes — tehát racionális — formával. Ebből az emocionális formával érintkező tagolatlan típusból indul ki MOLNÁR is (1954. 14).

racionális mondatoké. Elemzésük, típusaiknak megállapítása külön vizsgálatot igényel, ezért részletezésükkel ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

Ha a mondat valóságos hangsúlyozása és értelmi tagolása alapján a mondatformáknak és változataiknak ilyen sokféleségét látjuk, nem fogunk olyan általánosító és ezért téves megállapításokat tenni, hogy „mindig a legfontosabb rész kezdi a mondatot”. (Egy ilyen nem éppen szerencsés fogalmazású általánosítást joggal kifogásol HERCZEG GYULA: *Nyr.* LXXXIV, 39.) BOOST (1955. 32–3) szintén pellengérré állítja ezt a téves nézetet, de ő majdnem az ellenkező végletbe esik: a németben csaknem általánosnak tartja a racionális sorrendet (1955. 22–3).

4.2.2. Néhány szóval kitérnék még a mondatformák és a mondatfajták közt fellelhető összefüggésre. Minden mondatfajta közt találhatunk példát mindenféle mondatformára, mégis úgy látom, hogy a racionális forma elsősorban a kijelentő mondatra jellemző. A kijelentő mondatoknak talán a fele ide tartozik, mindenesetre legalább olyan gyakori a használatuk, mint az emocionális kijelentő mondatoké. Az emocionális forma a kérdő mondatok közt van többségben. A *Jó ez? Mi az?* típusú kérdések becslésem szerint gyakoribbak, mint az *Ez jó? Az mi?* típusúak (vö. *MMNyR.* II, 495–8). NÉMETH LÁSZLÓ is kijavította a racionális kérdést: „A leves ízlik?” emocionálisra: „Ízlik a leves?” (*Nyr.* LXXXVII, 43.) A tagolatlan forma pedig a kívánó, felszólító, valamint a felkiáltó mondatoknak tipikus formája.²⁶

A következőkben csak a kijelentő mondatokkal fogunk foglalkozni.

5. A racionális mondatforma típusai

5.1. A tagolás nélkül

5.1.1. Szintaktikai változatok

5.1.1.1. Legkönnyebben felismerhetjük és elemezhetjük a pusztán két tagból álló és a fő tagoláson kívül más belső tagolódást nem mutató mondatokat. Ennek is legvilágosabb típusa az alany alakú főnévből és egyszerű igéből álló pusztá mondat,²⁷ pl. *Anyám sír.* Hogy itt nem csak igealanyból és igéből álló, grammatikailag szerkesztett predikatív szintagmával van dolgunk, hanem témaszóra és propozitumra tagoló és ezt a tagolódást a hangsúlyozásban is tükröző valóságos mondattal, azt így jelölhetjük:

Anyám	sír.
<u>T</u>	P

A függőleges vonal a taghatárt jelöli, a vízszintes alatti jelek pedig azt, hogy a két tag közül melyik a téma és melyik a propozitum. Egyszerűbb jelöléssel

²⁶ Vö. SIMONYI 1902. 424, ill. 1903. 62; *MMNyR.* II, 498–500, továbbá LERCH (1938. 167): „Darstellungssätze sind meist (nicht immer) mehrgliedrig; Kundgabe- und Appellsätze sind oft (nicht immer) eingliedrig.” És ha az érzelem, értelem és akarat hármasságának kifejezését keressük a mondatformákban, az érzelmi elem elsősorban az emocionális, az értelmi a racionális, az akarat a tagolatlan mondatformára jellemző ott, ahol PAPP ISTVÁN (A nyelvtan lélektani alapvetése. Debrecen, 1939. 12) szubjektív, objektív és aktív lelki mozgalmakról beszél. (Vö. még TÓTH 1948. 124.)

²⁷ BRASSAI is ebből a típusból indul ki: *AKÉrt.* III, 195.

csak a propozitumot húzzuk alá, ezzel egyúttal kifejezve nagyobb fontosságát, nagyobb hangsúlyát is:

Anyám | sír.

Jelölhetnénk ugyan valami kis nyíllal azt, hogy a propozitum a témára vonatkozik, de ez a nyílazás a bonyolultabb formák esetén fölöslegesnek, inkább zavarónak bizonyul. Különben is kérdéses lenne, hogy honnan hova irányuljon a nyíl, hiszen a predikatív szerkezet, mint erre a MMNyR. is (II, 68–9, 80–2, 92) rámutat, kétsarkú. Ezt a kölcsönös egymásra vonatkozást talán ilyen kettős nyíllal tudnánk legkifejezőbben szemléltetni:

Anyám $\overleftrightarrow{\quad}$ | sír.

Ehelyett inkább pontozott aláhúzással jelölhetjük meg a tématagot, ezzel jelezve a propozitumnál kisebb rendű fontosságát, más jellegű, kevésbé kiemelő hangsúlyozását:

Anyám | sír.

Ezt a jelölést a mondatpéldától elvonatkoztatva a forma szimbolikus jeleként is használhatjuk:

Betűrövidítéses ábrázolással: $T \supset P$, vagy a nyílhegyek elhagyásával: $T \supset P$. (A jelölést BALLY terminológiája nyomán tudtommal DANÉŠ használta először: 1960. 45. Vö. MAGDICS KLÁRA, Általános nyelvészeti tanulmányok, szerk. Telegdi Zsigmond 1963. 207–8.) Végül még egy szimbolikus jelet használhatunk az ilyen egyszerű racionális mondatformára: rac . Hozzárendelve a szófajtipusok jelölését (vö. ANTAL LÁSZLÓ, MNy. LVIII, 444–9; hasonlóan SZÉPE, Általános nyelvészeti tanulmányok 1963. 290–3) és a szó szerkezettípus ábrázolását (vö. MMNyR. II, 92):

$\begin{matrix} rac \\ N \rightarrow \leftarrow V \end{matrix}$

Ebbe az egyszerű racionális típusba tartoznak a két névszó predikatív kapcsolatából álló ígétlen mondatok, melyek némely nyelvben kivételesek, más nyelvekben — így a magyarban is — tipikusak. Ezek képlete:

$\begin{matrix} rac \\ N \rightarrow \leftarrow A \end{matrix}$ vagy $\begin{matrix} rac \\ N \rightarrow \leftarrow N \end{matrix}$ (pontosabban $\begin{matrix} rac \\ N_s \rightarrow \leftarrow N_p \end{matrix}$,

ha azt is ki akarjuk fejteni, hogy a téma megjelölő, azaz szubsztantív szerepű főnév, a propozitum pedig tulajdonítmány, azaz predikatív szerepű főnév). Pl. *A fű zöld. A gyermek beteg. A majom állat. Ez jó. János barátom. Ehestand Wehestand. Комната красива. Муха — насекомое.*²⁸

Ide tartoznak a beszélni tanuló gyermek egyszerű kéttagú, de nyelvtani megszerkesztettséget még nem mutató mondatai is, pl. a németben

²⁸ Ebben a névszói állítmányú típusban — melyet BLOOMFIELD (1935. 173) a két tag egyformán nominális volta miatt equational sentence-nek nevez — a propozitum hangsúlyát még jobban kiemeli a taghatáron tartott kis szünet (vö. SAUVAGEOT 1938. 188; 1958. 411). Az orosz főnévi állítmány előtt ezt gondolatjel jelzi.

mama brav (l. BÜHLER 1934. 410), vagy a magyarban *úé eye* 'a kutya elmegy' (BÁRCZI: Bevezetés a nyelvtudományba. 1953. 90).²⁹ Ezek és különféle más nyelvű példák arra mutatnak, hogy a racionális mondatforma alighanem közvetlenül a tagolatlan mondat és a kéttagú emocionális mondat után következik a fejlődésben, és valószínűleg a nyelv története során is megelőzte a grammatikai szerkesztésmódot, mégpedig többé-kevésbé függetlenül az egyes nyelvek felépítésétől, szintaxisától.³⁰ Egy racionális tagolású mondat rendszerint lefordítható más nyelvre racionális tagolású mondatnak akkor is, ha egyéb nyelvtani sajátságok esetleg nagyon eltérők a két nyelvben.

Racionális formát mutat az *Il pleut, Es schneit* típusú mondat is, de ezek már nem fordíthatók le minden nyelvre racionális mondattal, mert tématajguk nem tartalmaz, csak formális téma. A német, az angol, a francia szereti megtartani a racionális formát akkor is, ha ez a forma valójában nem felel meg a mondanivaló tagolásának. A magyarban, a latinban tagolatlan mondat felel meg ugyanennek a típusnak: *Pluit, Havazik*. A német a határozatlan alanyt is racionális formában kapcsolja az igéhez: *Es klingelt* 'csengetnek'. Az általános alanyt kifejező *man*, a francia *on* a pusztá kijelentő mondatban a magyarra is tématajggal fordítható:

man | probiert ~ az ember | próbálkozik.

5.1.1.2. A legszorosabb értelemben vett racionális mondatoktól kiindulva eddig csak egy lépéssel jutottunk tovább: ahhoz a típushoz, amelyben az alany és az állítmány még egybeesik ugyan a tématajggal és a propozitummal, de voltaképpen csak a propozitum a tartalmaz tag. Most menjünk végig olyan kéttagú mondatok során, amelyekben a propozitum nyelvtanilag is állítmány ugyan, de a téma már nem esik egybe a nyelvtani alannyal.

Tárgy és ige kapcsolatából álló ilyen mondat:

Jánost | üdvözlík.

Ennek és a határozós igeék képlete, mivel a tárgy és az ige, valamint a határozó és az ige viszonya „egysarkú” (vö. MMNyR. II, 92):

rac . (N^f = függő esetben levő főnév.)
N^f → V

További példák:

A beteget | ápolják.

A bőrt | cserzik.

Pénzt | küldök.

A könyvet | olvastam.

²⁹ Vö. *Mama tá*. VÉRTES O. ANDRÁS: A gyermek nyelve. Sokszorosított jegyzet, 1953. 44. A saját gyűjtésemből nem tudom igazolni, hogy ez a típus volna a legkorábbi tagolt mondat.

³⁰ RAVILA (Finnisch-ugrische Forschungen 1941. 40—1) a finnugor jelzős és predikatív szerkezeteket olyan formából vezette le, mely a tagolatlan és az emocionális mondatformával határos. (A személyragos igealakok emocionális sorrendű eredetére nézve l. például PAPP 1956. 6—7; RÉDEI, MNy. LVIII, 422.) A racionális mondatformát tehát körülbelül arra a nyelvfejlődési fokra tehetjük, amelyen a predikatív tagolású mondat elkülönült a szókapcsolatból álló, de nem határozottan predikatív tagolást mutató mondat szerű alakulattól. (Vö. még PAPP 1956. 19—20. SAUVAGEOT 1958. 414.)

Tamási Árontól két ilyen párbeszédés példát is idéz a MMNyR. (II, 59):
 „(Úgy-e, a télen az én tüzemre is vágogatsz?)” Én | igen.

„(Pénzt viszel-e?)” Valamennyit | igen.

(Bölcső és bagoly 1953. 106, 127.) Ezek képlete lehetne, ha a mondatszót Int-nek rövidítjük, a szintagmatikus kapcsolat nélküli egymás mellé helyezést vesszővel jelöljük:

rac
 N, Int

— Ilyesféle viszony van, de egyúttal szintagmatikus kapcsolat is a tekintet-határozói szerepű főnévi igenév és az ige közt az ilyenekben:

Járni | járt.
Vanni | van.

Képlettel:

rac
 I → V

Ugyanilyen szerepű részeshatározó és tulajdonítvány közt:

Szépnek | szép.

(Olykor a kétféle szerkezet keveredésével is:

Szépni | szép.

Vö. BAKÓ ELEMÉR, MNy. XL, 79.) A propozitum mindkét esetben nyelvtani állítmány, de a tématagot nyelvtani szemléletünk nem tartja alanynak. — Felkiáltó jellegű és felszólító „nyomatékos” racionális mondatra CsÜRY ad példákat (1925b. 331–2):

A házamból | kitakarodj!

5.1.1.4. Még távolabb van az alansajátságok és az állítmánysajátságok egybeesésétől az olyan kéttagú racionális sorrendű mondat, amelynek propozitumát a nyelvtani elemzés alanynak tekinti, pl.

A fején | kalap.

(MMNyR. II, 57). Telefon- vagy rádióállomások jelentkezésében gyakori:

Itt | Elekfi.
Itt | Budapest.
Ici | Moscou.
Qui | Milano.

Időpontok megállapításában:

Holnap | huszadika.
Tízkor | értekezlet.

Színpadai utasításban:

Rechts | eine Tür

(vö. AMMANN 1928. 21). Persze minél távolabb kerülünk az egyértelműen alany-állítmány sorrendű pusztá mondatoktól, annál gyakoribb a mondatoknak beszédhelyezethez való kötöttsége. Az utóbb említett példák mindegyike csak a megfelelő helyzetbeli vagy szövegbeli előzmények után érthető meg és elemezhető helyesen.

Még inkább így van ez akkor, ha az alany és az állítmány különféle sajtáságai fordítva, kereszteződve viszonyulnak egymáshoz. Igéből és alanyából mint tématagból és propozitumból álló racionális formájú mondatot használunk például akkor, ha az ige jelölte fogalomhoz mint ismerthez több alany kapcsolódik mint új közölnivaló, párhuzamos felsorolásokban: („Sokféle repülő állat van.”)

Repül | a madár; repül | a denevér; repül | a pillangó.

(Vö. BRASSAI 1864. 189, 204, 210; SIMONYI 1902. 128–9, ill. 1903. 15.) Az ilyen felsorolás képlete:

rac   rac   rac
V →← N'   V →← N'   V →← N' .

Élünk ilyen típusú mondattal akkor is, ha utána kimondott vagy csak odaértett ellentét, szembeállítás következik, pl.

Épülnek | a házak.

(*A híd még nem épül.*)

Játszik | a gyermek.

(*A felnőtt nem játszik.* Vö. BRASSAI i. h.) Kérdésre adott feleletként is előfordul ez a forma:

(„Hova mégy?”) Megyek | a hegyre.

(Vö. BRASSAI 1888. 30. Mivel itt a szóalakok csak egysarkú viszonyt mutatnak, hiszen nincs alanyos, csak határozós szintagma, a képlet

rac
V ← N' .)

Ez a tipikus formája az indulatos elutasító feleletnek is, ahol az igealany mint propozitum nem a maga eredeti, pozitív jelentésében, hanem éppen az ellentmondás, a tagadás nyomósítására szerepel.

(„Nem futsz el?”)

Fut | a tatár.

(Elhallgatott ellentét:

„Én | nem futok.”)

(„Játszol?”) Játszik | a fene.

De előfordulhat emfaticus nyomaték nélkül is az ige alanya mint propozitum az ige mint tématag után, például színpadai utasításban:

Belép | Károly.

Itt a személy megnevezése a fontos, az ige ilyen helyzetekben úgyis csak *belép, bejön* vagy *távozik, kimegy* szokott lenni. Ezt az elbeszélő formával érintkező, fordított szórendű racionális mondatformát még olyan nyelvekben is megtaláljuk drámai művek szövegében, amelyekben az alany—állítmány sorrend nyelvtanilag kötött. Megvan ez a franciában is:

Entre | don Carlos

(vö. SECHEHAYE 1950. 138), az angolban is:

Enter | Marcius.

(Shakespeare: Coriolanus. I. felv. 5. jelenet stb.) A franciában néhány más állandósult kifejezésben is, pl.

reste | la question

(vö. SPITZER 1938. 246) Kevésbé kötött szórendű nyelvekben egészen gyakori, például rádióállomások jelentkezésekor:

Говорит | Москва.

Igétlen mondatokban a tulajdonítmány mint tématag után a megjelölő különösen akkor szokott propozitumként következni, ha felsorolásban vagy szembeállításban szerepel, pl.

Széles | a tenger.

(Vö. BRASSAI: Logika. Pest, 1858. 72.)

Madár | a tyúk, madár | a strucc, madár | a flamingó.

(„Az Adria nem tó.”) Tó | a Balaton.

Képlete:

$$A \xrightarrow{\text{rac}} \leftarrow N, \quad \text{ill.} \quad N_p \xrightarrow{\text{rac}} \leftarrow N_s$$

Indulatos elutasító válaszban is előfordul, erre BRASSAI ad példát (1870. 19): („Jancsi, te bolond vagy!”)

Bolond | az apád!

Azonosító mondatokban érzelmi többlet vagy szembeállítás nélkül is:

A bíró | a bátyám

(BRASSAI 1864. 246; vö. még KÁROLY 1964. 164).

5.1.1.5. Előfordulnak olyan mondatok is, amelyeknek bevezető témaszakasza a mondat igéje („nyelvtani állítmánya”), propozituma pedig idő- vagy helyhatározó, különösen életrajzokban, sírfeliratokban:

$$\text{rac} \\ V \leftarrow N$$

Pl. Született | Nagyszalontán. Meghalt | 1882-ben.

(E szórend magyarosságát némelyek vitatták, de vö. NAGY 1933. 91.) Végül olyan magyar népnyelvi mondatra is van példa, amelynek bevezető tématajga tulajdonítmány, propozituma tagadószó, de csak párbeszédben, különösen kérdésre adott feleletben:

(„Szép há a jány?”) Szép | nem. (Vö. KLEMM 1928. 51.)

5.1.2. Hangsúlyozási változatok

5.1.2.1. Mondás és ellenmondás

A téma—propozitum viszony és a nyelvtani alany—állítmány viszony kereszteződésének bemutatásakor találkoztunk az emfatikus hangsúly fogalmával. Ennek kapcsán először is szükségesnek látok egy terminológiai megjegyzést. A következőkben emfatikusnak vagy expresszívnek nevezem mindazt, ami erősebb érzelmi tartalmú, indulatot kifejező. Az *emocionális* műszozt szigorúan csak a propozitum—téma sorrend jelölésére tartom fenn. Ilyen értelemben beszélhetünk emfatikus hangsúlyú racionális mondatról. Mint említettem, racionális formája lehet nyomatékaltalan és nyomatékos mondatnak egyaránt. KICSKA (1890. 7, 14; 1908. 49) Arisztotelész nyomán az egyik esetben *m o n d á s*ról (*φάσις*), a másik esetben *e l l e n m o n d á s*ról (*ἀντιφάσις*) beszél. A mondás bármilyen beszédhelyzetben és összefüggő előzmények nélkül is használatos és érthető (funkciója — KICSKA fejtegetései nyomán — egyszerűen a közlés),³¹ az ellenmondás csak meghatározott előzmények után használatos (funkciója KICSKA szerint kétféle lehet: állítás vagy tagadás), vagy folytatást kíván, vagy pedig pusztán hangsúlyszerkezete által rejtetten kifejez olyasmit is, amit maguk a szavak, ill. a szavakból álló szószerkezet nem tartalmaznak.³² Láttunk olyan racionális formájú mondattipusokat,

³¹ „Ha egyik részt sem hangsúlyozzuk erősebben, akkor az ilyen típusú mondatok lélektani-grammatikai állítmánya a második tag” — írja SZABÓ DÉNES (A mai magyar nyelv II. Sokszorosított jegyzet. 1955. 268) megjelölőből és tulajdonítmányból álló ígétlen mondatokról. Érdemes lenne pontosabban megvizsgálni, milyen mondatrészek szoktak leginkább bevezető témaszakaszként állni, ha a propozitum nem kap különösebb kiemelő hangsúlyt. Annyi kétségtelen, hogy a nyelvtani alanyon (tehát a megjelölőn vagy az ige alanyán) kívül legtermészetesebben azok a mondatrészek szolgálnak a racionális mondatforma tématajgául, amelyek a külső világ egy-egy darabját sztatikusán ábrázolják, tehát a *hol?* kérdésre felelő helyhatározó, az időhatározó (vö. BÜHLER 1934. 375—6; BOOST 1955. 23), vagy kevésbé sztatikusán bár, de mégis szubsztanciaszerű jelentéssel, mint a tárgy vagy a részeshatározó. Általában olyan szavak szoktak tématajgok lenni, amelyeknek kevesebb az újságoló értékük, hanem inkább megjelölésre valók. (BOOST 1955. 51; vö. AMMANN 1928. 9: „Sinnlich Gegenwärtiges kann nicht den Inhalt einer Mitteilung bilden”). Ettől eltérő alkalmazásukra az erősebb hangsúly hívja fel a figyelmet, melyre írott szövegben a szórend vagy a szöveg előzménye utal. A szavak jelentésüknél fogva önmagukban hordoznak bizonyos újságoló értéket (Mitteilungs-wert), de ez a mondat aktuális megszerkesztésében a beszédhelyzettől függően különféle fokozatokban módosulhat (vö. BOOST 1955. 55).

³² A közönséges és „expresszív” beszéd ilyen jellegű különbségéhez vö. még GVOZDZEV: Очерки по стилистике русского языка. Москва, 1952. 15. Magyarul: NyIK. V, 191. — Másfelől a közönséges nyomatékaltalan racionális mondatok tématajgára jellemző a nyelvtani vagy jelentéstanai determináltság: ha nem tulajdonnév, vagy nem jelölő értékű főnév, akkor határozott névelője, névmási jelzője vagy birtokos jelzője (személyragja) szokott lenni (vö. AMMANN 1928. 107, idézi BOOST 1955. 29). A szó-fajhoz köthető hangsúlyosságról l. még DEME 1957. 310. — Ellenmondássá válik az egyszerű racionális mondat akkor is, ha az előzményekből derül ki a propozitum nyomatékos volta, például kérdésre adott tagadó válaszbán. Erre CSÜRYTÓL idézhetünk példát (1925b. 322): „Kihordták a búzát? Nem; a búzát || behordták.”

amelyek egyaránt előfordulhatnak mondásként és ellenmondásként, de láthatunk olyanokat is, amelyek csak ellenmondásként használatosak.

Inkább mondásként fordul elő az olyan racionális mondat, amelynek propozituma egyébként is állítmánynak tekinthető: *Anyám sír. A fű zöld. Ehestand Wehestand. Комната красива. Il pleut. A könyvet olvastam. Nekem tetszik. Akkor megkapom. Valamennyit igen.* SIMONYI (1905. 467) szerint ennek az írott mondatnak: *a beteget ápolják*, az élő beszédben háromféle értelme lehet: „a) ha csak higgadtan el akarom mondani, mi történik a beteggel, akkor az egészét egyenletesen hangsúlyozom, az állítmány hangsúlya alig észrevehetőleg emelkedik; b) ha a gondolatot nyomatékosan fejezem ki, pl. valami gyanúsítást cáfolok vele, az állítmánynak sokkal erősebb lesz a hangsúlya: *a beteget ápolják* (nem hagyták magára)”. A SIMONYI felsorolta harmadik lehetőség

A beteget | ápolják

emocionális formájú mondat, ezt most ne részletezzük. A két első lehetőség SIMONYI-féle értelmezéséből kiderül, hogy mind a kettő racionális — tehát témára és propozitumra tagoló — mondat, hiszen a higgadt közlésben is a betegről akarok mondani valamit, az állítmány akkor is valamivel nagyobb hangsúlyt kap. (Simonyi nem említi a negyedik lehetőséget, a valóban tagolatlan mondatot, mely a maga egészében újat mond, egyik részére sem támaszkodik mint ismert előzményre. Ilyen tagolatlan formában felel a mondat például a következő kérdésre: *Hol vannak a nővérek?* — *A beteget ápolják.* Vö. még GYÖRKE, MNy. XLIII, 10.)

Ha a nyelvtani állítmány a témaszakasszal azonos, a propozitumot már sajátos hanglejtéssel ejtjük:

Repül | a madár

stb. Ha ellenmondást fejez ki, még erősebb a hangsúlya (s ezt, ha kell, kettős aláhúzással jelölhetjük):

Épülnek | a házak.

Játszik | a fene.

A szoros értelemben vett indulati hangsúly és a pusztán értelmi szembeállítás kifejező ellenmondási hangsúly közt persze számtalan átmeneti fokozat lehetséges. Ebben a pusztán kéttagú típusban csak a hangsúlyozásbeli árnyalat fejezi ki azt a különbséget, amit a — később tárgyalandó — három és többtagú (ti. altagokra is oszló) típusokban a szórend is támogat. (Történetileg valószínűleg az érzelmi kiemelés mozzanata az eredetibb, ez vezethetett az ún. kirekesztő mondat típus kialakulására, vö. SCHLACHTER 1944. 53.)

5.1.2.2. T é m a k i e m e l é s

A propozitumnak közönséges és érzelmileg vagy értelmileg többé-kevésbé kiemelő hangsúlyozásától meg kell különböztetnünk egy másfajta kiemelő hangsúlyozást, mely különösen a racionális mondatformára jellemző. Ebben a hangsúlyozásban a tématag is erősebb hangsúlyt kap anélkül, hogy ezáltal propozitummá válna. Ez a hangsúlyozási forma is rendszerint kimon-

dott vagy csak odaértett szembeállításban szokott jelentkezni. Jól szemlélteti ezt JOANNOVICS példája (Szórendi tanulmányok. 1887. 48):

Palit | bünteti (; Jenőt kíméli).

BRASSAI (1864. 292—3) ilyen példákat ad: „Halottnak harangoznak; haldokló-nak nem.” Ebben a mondattípusban némely elemző (pl. JOANNOVICS i. h.; vö. LOTZ 1939. 255, 259: „elmenni kell”) csak azt veszi észre, hogy a két tag egyaránt hangsúlyos. Lehet, hogy hangerőre nézve körülbelül egyenlő értékű a téma és a propozitum kezdő szótagjának hangsúlya, de minőségileg más. Ezt a minőségi különbséget alighanem a két szótag hanglejtésének emelkedő vagy ereszkedő irányában kell keresnünk. A propozitum hangsúlyos szótagja ereszkedő menetű vagy esésre következik, a téma kiemelő hangsúlya emelkedő, és utána legfeljebb enyhe ereszkedés következik. (Vö. ELEKFI: Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjaihoz. 1962, 33—4, 68—70. Tipikus témataghangsúlyt jelez a 11. és a 34. ábra hanglejtésgörbéje: *aszt* [mekkóttük], ill. *Nálunk* [ilyen vót e divat].) BRASSAI (1888. 58) talán erre a mondattípusra is gondolt, amikor azt írta: „hangsúlyos szólam *inchoativum* is lehet, de accentusa nem a mondaté.”³³ A témataghangsúlyos szembeállító, a puszta mondásnál többet sejtető hangsúlya más nyelvekben is megvan. A franciában kitűnően jellemzi ezt SECHEHAYE (1950. 126) a *Jean travaille* mondatban. Ha ez egyszerűen erre a kérdésre felel: *Que fait Jean?*, akkor egyértékű ezzel: *Il travaille*, és akkor az alanyak nincs különösebb fontossága. Ha azonban a maga szerepében fontos az alany is, akkor a *Jean travaille* mondat ilyesféle ellentétet fejez ki: *Paul ne fait rien*. Ha az ilyen témakiemeléses racionális mondatot meg akarjuk különböztetni az egyszerű hangsúlyozású (nyomatéktalan) racionális mondattól, a témaszakaszt kettős alápontozással jelölhetjük:

Jean | travaille.

Palit | bünteti.

Magyar mondatokban ilyenkor a szokottnál nagyobb szünetet tartunk a téma és a propozitum közt. „A beszédszünetek időtartama arányos a szüne-

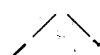
³³ AMMANN (1911. 9) latin szórendi vizsgálataiban nem is beszél hangsúlyról, mert „die Arten und Zwecke der Betonung können ebenso mannigfaltig sein wie die der Wortstellungsmodifikationen.” Amíg nem tisztázódott, hogy főhangsúlynak a propozitum újságoló állítmányi hangsúlyát nevezzük, addig előfordulhattak olyan félreértések, mint amit VERSEGHY (Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány. 1818. 493) nyomán SZILÁGYI ISTVÁN szóhasználata keltett (1846. 67), aki a magyar szokásról c. dolgozatában ezt az első tagjában „fő nyomatékú” mondatot: „A *franciák* megverték az angolokat” — helyes szórendűnek mondja. Helyes lehet, ha a *franciák* szó témahangsúlyt kap, de nem akkor, ha a *franciák* propozitum. MATOLCSY (1900. 18) propozitumnak értelmezi a „főnyomatékot”, ezért joggal javítja ki a példát: „a *franciák* verték meg az angolokat”. A szótaghanglejtés szerepére gondolhatott ASCHER OSZKÁR, amikor a jelző és a jelzett szó hangszínelkülönbségéről szolt: A versmondás művészete. 1955.² 45. ÉDER ZOLTÁN e könyv ismertetésében (Nyr. LXXX, 495) Aschert elmarasztalja a „hangszín” kifejezés homályos használata miatt. Ebben Édernek igaza is van, de amit helyette javasol, az már Ascher mondanivalójának félreértésén alapszik: hogy ti. a jelző főhangsúlyos, a jelzett szó mellékhangsúlyos. Ascher ugyanis azt akarja mondani, hogy a két hangsúly foka nagyjából azonos, egyenértékű lehet, de minőségük más, pl. ebben: „Zsuzsi csinos leány; Feri csúnya fiú”. A jelzős szerkezeten belüli hangsúlyviszonyok értelmezésére ezáltal nem akarok kitérni.

tet követő közlés informatív értékével” — állapította meg Frieda Goldman Eisler (magyarul idézi FÓNAGY, NyK. LXII, 83). Ha azonban figyelembe vesszük, amit a MMNyR. (II, 518—9) az utószünetről mond, akkor az élesebb predikatív tagolásban az elő- és az utószünet találkozásának is szerepet kell tulajdonítanunk. Ilyen mondatokban a legszembetűnőbb az a predikatív metszet, amely sokban hasonlít a verses szövegekben SIEVERS által kielemezett psychischer Bruch-hoz (Rhythmisch-melodische Studien. Heidelberg, 1912. 117). Ez a szünet hasonlít ahhoz, amit gyakran az írásban vesszővel jelölt helynél tartunk, amit TÓTH (1948. 104) fél szünetnek nevez. (A verstani és a predikatív metszet egybeesésére nézve l. még GÁLDI jegyzetét: Studia Slavica 1963. 62. Vö. még SPITZER 1938. 251.)

A témaszakasz ilyen fonetikai eszközökkel (ti. emelkedő menet utáni szünettel) való kiemelését, azt hiszem, csak a magyarra nézve tarthatjuk jellemzőnek. A francia kéttagú mondat első tagja emelkedő, második tagja ereszkedő lehet nem csak akkor, ha a mondat racionális, mint *Cet homme, je le connais*, hanem akkor is, ha főtagolásában emocionális; *Je le connais, cet homme* (vö. BALLY 1941. 34). A *cet homme* tag az első esetben emelkedő, a második esetben ereszkedő, jóllehet mind a két alkalommal tématagja a mondatnak. Hogy BALLY hangsúlyosnak (*accentué*) tekinti, az még nem okvetlenül jelent propositum-hangsúlyt; témahangsúly ez is, akár csak Verseghyék példamondatának „főnyomatékú” tagja. BALLY tanulmányának ebben a szakaszában csak azt akarja bizonyítani, hogy azonos hangsúlyú mondattag más-más hanglejtésű lehet. A francia, úgy látszik, kedveli az emelkedő-ereszkedő mondathanglejtést (vö. GRAMMONT: *Traité pratique de prononciation française*. 1941.⁹ 159), nem csak a racionális, hanem az emocionális sorrendű mondatban is. A németben az egyszerű racionális mondat tématagjának hangsúlyos szótagja erősebben meg is nyúlhat anélkül, hogy ezáltal valami különösebb témahangsúlya lenne; ez a nyúlás helyettesítheti a predikatív metszetnél szokásos kis szünetet (vö. FRÖSCHELS—TROJAN: *Experimental-phonetische Studie zur Theorie des Satzes*. Die Neueren Sprachen XXXIV, 1926. 31—3).

A szembeállító témakiemeléssel az egycsúcsú mondat kétszúcsúvá válik (ahogyan a predikatív szintagma az aktuális tagolástól függetlenül, önmagában véve is kétsarkú, l. MMNyR. II, 68—9, 80—2). A tématag és a propositum ilyen határozottabb szétválásának többféle fokozata, változata van. Az egyik változat az imént említett típus, melyben a propositum erősebb hangsúlyozása szembeállítást fejez ki. Ezzel érintkezik a másik változat, amelyben a tématag szintén a szokottnál erősebb, de a propositumétól minőségben különböző hangsúlyt kap. Ennek a tématag-hangsúlynak olykor csak érzelmi kiemelés a funkciója, máskor azonban olyan megszorítást fejez ki, mely határos azzal, mintha a tényleges propositummal szemben valamiféle ellenpropositum volna a funkciója. Előbbi példánk ilyen változata:

Palit bünteti.

Ez a hangsúlyozás nem csak azt fejezheti ki, hogy más valakit nem büntet, hanem ilyesmit is: 'Palit bünteti, de csak Palit bünteti'. Összevont fogalmazásban: *Palit — és csakis Palit — bünteti*. Boost (1955. 82) nyomán még a követ-

kező jellemző helyzetet idézhetjük. Ha erre a kérdésre: „Hogyan állsz ezzel a házaspárral?” valaki azt feleli:

A férfit | becsülöm,

akkor ebben a hanglejtésben ez a ki nem mondott megszorítás is kifejeződik: *a férfit és csakis őt*. Az ilyen párhuzamos szembeállításokban is ez a helyzet (Lotz példái, 1939. 275):

Az apa | nagy, ellenben a fia | kicsi.

A nap | áll, a föld pedig | forog.

Ezek a szembeállítások magukban rejtik ezt is: *Az apa — és csak az apa — nagy. A nap — és csak a nap — áll.*

5.1.3. T é m a i s m é t l é s

Ezekon a csupán hangsúlyozással kifejezett változatokon kívül ide tartozik az a grammatikai módon is kifejezett változat, amelyben a témát névmási alakban megismételjük:

A fű, az | zöld.

A gyermek, az | fogoly.

János, az | elfutott.

Pénzt, azt | küldök.

Holnap, akkor | megkapod.

Pistának, annak | tetszik.

A tűztől, attól | fél.

Játszani, azt | szeret.

John, he | ran away

(vö. BLOOMFIELD 1935. 185; angol népryelvi példákat idéz MATZKÓ LÁSZLÓ: Acta Univ. Szegediensis. Néprajz és nyelvtudomány 1962. 143).

Ce livre, je le | connais

(vö. LERCH 1938. 160; BALLY 1941. 34).

Хибины — это | высокие горы

(vö. Светлаев—Крючков 1950. 12). Ha a témata tag nyelvtanilag alany, akkor az előre kiemelt témaszó után következő propozitum magában véve is felfogható mondatnak (és szintaktikai szerkezetét tekintve valóban az is), és akkor ez a tagmondat formájú propozitum tagolódik tovább témára és propozitumra:

A fű, | az | zöld.

Így tagolja SECHENAYE is (1950. 165) ezt a francia mondatot: „Ce livre, je ne le lirai pas”. (Kissé másképp: PAPP 1956. 25—7.)

A névmási formában való megismételhetőség néha kritériuma lehet annak, hogy egy-egy magyar szerkezetfajta szórendileg a lazább vagy a szorosabb szószervezetek körébe tartozik-e (vö. MMNyR. II, 472, 482–4). Eszerint a magyar összetett jövő idejű igealak laza szószervezet, hiszen nem csak tagjainak sorrendje lehet különböző, hanem egymás után következve is alkothat racionális tagolású mondatot, főleg ha szembeállítást fejez ki:

Írni | fog. (De olvasni | nem.)

Még élesebb tagolással:

Írni, azt | fog.

Az ilyen összetett igealakot ANTAL is szószervezetnek tartja (MNy. LVII, 274; vö. még PAPP ISTVÁN, MNy. LVIII, 168–9; VELCSOV MÁRTONNÉ, MNy. LVIII, 324). Képlete

rac
I → V ·

5.1.4. A téma mint feltétel

A témaismétlés nélküli élesebb predikatív metszet néha azt fejezi ki, hogy a témaszakaszban feltételezett állítás rejlik, tehát a téma mintegy feltétele a propozitum érvényességének. Erre BRASSAI (1888. 30) mutatott rá ilyen példákkal:

Fösvény | többet költ.

Rest | többet fárad.

Ti. „az ember, ha fösvénykedik, ha restelkedik”; *judicium hypotheticum.*)

5.1.5. Szerkezetes mondattagok

5.1.5.1. Szoros szerkezetek

Az utolsó példák kivételével mindeddig olyan kéttagú racionális mondatformákkal foglalkoztunk, amelynek témája is, propozituma is lényegében egy-egy szó. Ettől csak az élesebb tagolású racionális formák egy változatánál térünk el nagyobb mértékben, ahol a tématag értelmezőszerűen megismétlődik és így a téma—propozitum viszony mintegy megduplázódik, de a mondanivaló lényegét tekintve annál határozottabbá válik. A névelőt egy tagnak tekintettük főnévvel, sőt a kissé bőbeszédűbb francia példában is (*Ce livre, je le connais*) megmaradtunk a két mondattag viszonyának jellemzésében.

Egyelőre nem is szándékozom behatóbban foglalkozni a szoros szerkezeteken belüli részviszonyokkal. Ha egyik vagy másik mondattag szószervezetből áll is, de ezek szoros, vagyis szórendileg kötött szerkezetek, a mondattagolás képlete — az eddigi változatokéval egyezően — egyszerűen: rac. A hozzárendelt szintaktikai képlet persze sokféle lehet.

Tekintsük tehát ilyen egyszerű kéttagú racionális mondatnak az olyan három szóból álló mondatot is, amelyben a propozitum tagadószóból és igéből áll:

rac
N → ← (D → V) ·

Pl.

Pál | nem fut.Király | nem alhatik

(Arany: A walesi bárdok).

Én | nem akarom.Ezt | nem tudom.Járni | nem jár.Örülni | nem fog.Holnapig | nem tart.

Akkor is, ha tagadósóból és tulajdonítmányból áll:

$$\begin{array}{ccc} \text{rac} & & \text{rac} \\ N \rightarrow \leftarrow (D \rightarrow A) & \text{vagy} & N \rightarrow \leftarrow (D \rightarrow N). \end{array}$$

Pl.

Házunk | nem fehér.A bálna | nem hal.

De ide tartoznak azok a racionális formájú mondatok is, amelyekben akár a tématag, akár a propositum, akár mind a kettő jelzős főnév, tehát akár

$$(A \rightarrow N) \rightarrow \leftarrow A, \text{ vagy birtokosjelzővel } (N \rightarrow N) \rightarrow \leftarrow A,$$

$$\text{akár } N \rightarrow \leftarrow (A \rightarrow N) \text{ stb.:}$$
Az emberi test | halandó

(vö. BALASSA 1886. 97).

A csirkék száma | tíz.Húsztendőm | hatalom.

József Attila: Tiszta szívvel).

Az én ruhámat | elvitték.Ezt az embert | ismerem.Páratlan napokon | zárva

vö. HEVESI SÁNDOR: A szavak dramaturgiája. BpSz. 1933. febr., 165).

Ennyi rizzsel | megelégedhetsz.Legnagyobb tavunk | a Balaton.Ez | derék ember.

Határozószó a témaszakasz, tárgyias igei szerkezet a propozitum ebben:

Amott [= azon a fán] | fogtuk a mókust.

(Előzménye: „Minden fa egy történet nekem.” Hanglejtésábráját és energiagóc-táblázatát közölte HEGEDŰS: 1935. 43, 45, 1. még 1930. 6. ábra.) Példa arra, hogy jelzős helyhatározó a témaszakasz, igéből és alanyából álló szó szerkezet a propozitum:

Ebben az ablakban | ült valaki.

(Jókainak ezt a mondatát felolvasás alapján a szünetek szempontjából HEGEDŰS elemezte: 1953. 26.)

Akko | megirták neki a kiadulevelet

(VÉGH JÓZSEF, MNy. XLVI, 281). (Hogy ez a típus írásban csak akkor elég világos, ha az igének igekötője van, arra nézve l. DEME 1959. 185, 192.)

Így tovább sorolhatnánk fel különféleképp bővített példákat, amelyben a téma egyetlen szó vagy jelzős szó szerkezet, a propozitum pedig alanyos, tárgyias vagy határozós, vagy egyszerre több meghatározóval is bővített igei, tehát grammatikailag kötetlen sorrendű szó szerkezet. Leíró nyelvtanunk (MMNyR. II, 488) a „nyomatéktalan” mondatokra ad ilyen típusú példákat (A mondat szerkezetes tagjában az egyenrangúságnak ezt a lehetőségét nem ismerte fel — vagy nem ismerte el — KICSKA, aki szerint „a mondat a fejtésnek bármely fokán, tehát azon is, a melyen az egyes szókhöz érkezők, oly két tagra oszlik, a melyek egyike alany, másika állítmány”: 1908. 17. KICSKA itteni példái valójában az ezután tárgyalandó, réteges tagolódást mutató racionális mondatformákhoz tartoznak. Szoros — jelzős — szerkezetekben azonban szerinte is adódhat olyan helyzet, hogy „nem különböztethetjük meg többé a határozót a határozandótól”:

Jánosnak | új kalapja | van.

„A beszélő sem azt nem akarja mondani, hogy valamely kalap új, sem azt, hogy valamely új dolog kalap, hanem csak azt, hogy valamely dolog új is, kalap is. Egyenlő erejű, azaz mellérendelő hangsúllyal mondjuk ki tehát a két . . . tagot, nem mintha azonrendű . . . fogalmaknak tartaná őket, hanem azért, mert . . . azonrendűek a functióra nézve”. L. 1908. 118—9.)

Ebben a típusban a több szóból álló, tehát szó szerkezetes propozitumnak két, esetleg több eleme, szava egyformán hangsúlyos, mert mindegyik külön és a szó szerkezet együtt is új mondanivalót tartalmaz a témaszakaszban előrebocsátott ismert fogalommal szemben (vö. SIMONYI 1902. 123; DEME 1948. 479). Erre a típusra általában érvényes az, amit leíró nyelvtanunk a nyomatéktalan és a nyomatékos mondatok közötti átmeneti típusokról mond: „a mondatban két fő hangsúlyos rész lenne, de a kettő éppen némileg közömbösíti egymást” (MMNyR. II, 489).

5.1.5.2.1. Ettől a típustól csak hangsúlyozásban különbözik az a típus, amelyben a propozitumot egyetlen hangsúllyal foglaljuk egybe:

A csikó | zabot eszik.

A gyerekek | fogócskát játszanak.

A propozitum itt olyan lexikológiaiilag összetapadt szószerkezet, amelynek csak az első tagját hangsúlyozzuk. Értelmi egységüket egyszavas szinonimákkal igazolhatjuk: *zabot eszik* 'zabál', *fogócskát játszik* 'fogócskázik'. A propozitum tagjai ebben a típusban nem külön-külön, hanem mint szókapcsolat egyetlen értelmi és mondattani egységként vonatkoznak a témaszakaszra. (Tagadásuk:

A csikó | nem eszik zabot

stb., vö. KICSKA 1890. 7.) Ha mégis ki akarjuk fejezni, hogy a tárgy erősebb hangsúlyt kap és így valami módon inkább propozitum jellegű az igénél, akkor a legrészletezőbb jelölésmódhoz folyamodhatunk, mert így megjelölhetjük, hogy a *zabot* és az *eszik* közti predikatív viszonyítás síkja nem közvetlenül a mondat fő tagolásának síkja alatt, hanem annál is mélyebben, egészen rejtve van:

A csikó	zabot eszik.
T	P
	P T

Egyébként az előbbi típushoz hasonlóan ez is olyan kérdésre felel, melyben a témáról kérdezzünk valami általánosabb körülményt:

„Mi van a gyermekkel?” A gyermeket | dicséri a tanító.³⁴

„Mit csinált a krétával?” A krétát | letette az asztal sarkára.

„Mit csinál a csikó?” A csikó | zabot eszik.

„Mit csinálnak a gyerekek?” A gyerekek | fogócskát játszanak.

5.2. Altagolással

5.2.1. Emocionális propozitummal

Ettől az utóbbi típustól hangsúlyozásban alig tér el, de beszédbeli előzményeiben és belső tagolásában meglehetősen különbözik a racionális mondatformának egy sajtószerű, „nyomatékos” változata.³⁵ Ha nem a csikóról álta-

³⁴ A racionális mondatformára, mely a logikai ítéletnek is tipikus formája, különösen áll az, amit PAULER mond (Logika. 1925. 136): „Minden ítélet *felelet* valamely kérdésre s ezért az ítélet legmélyebb mibenléte csak a kérdés lényegével kapcsolatban tárgyalható sikerrel”.

³⁵ „A kirekesztő és a nem kirekesztő, főképp logikai mondatfajták szórendi szempontból sokszor összeesnek” (SCHLACHTER 1944. 54; vö. már KICSKA 1890. 9–11). — „Az olyanfajta mondatot, amelyben különlegesen kiemelt, vagyis mondat hangsúlyos rész nincsen ... nyomatéktalan mondatnak szokás nevezni, az olyat pedig, amelyben van különlegesen kiemelt, vagyis mondat hangsúlyos rész ... nyomatékos mondatnak” (MMNyR. II, 466; vö. uo. 488).

lában, hanem a csikó evéséről volt szó, vagy ha a megelőző kérdés nem az, hogy mit csinál a csikó, hanem: „Mit eszik a csikó?”, akkor ez a mondat: *A csikó zabot eszik*, az előbbtől eltérően nem tagolatlan, hanem altagolást mutató propozitumot tartalmaz:

A csikó | zabot | eszik.

(Tagadása: *A csikó nem zabot eszik*. Vö. KICSKA 1890. 7. Ennek elemzését azonban máskorra hagyjuk.) Legrészletezőbb jelöléssel:

A csikó	zabot eszik
T	P
	P T

Ez a mondat is elsősorban a csikóról mond valamit, tehát az a mondat témája. A propozitum azonban nem a maga egészében mond újat, hiszen az evés is ismeretes a mondat előzményeiből; a kérdés csak az, hogy *mit* eszik. A propozitumon belül tehát az *eszik* a propozitum témája (téma-altagja), *zabot* a propozituma. A *zabot* szó, mint a mondat propozitumának propozituma, valamivel erősebb, ún. kiemelő hangsúlyt kap. A propozitumon belül az altagok emocionális sorrendben követik egymást. Ennek a mondatformának a szimbolikus jele:

..... | |

Könnyebben kezelhető képlete, mely kifejezi azt, hogy a racionális mondatnak emocionális tagolódású propozituma van: rac(emP). Hozzárendelve a szófaji-szintaktikus képletet:

rac (emP)
N→←N→V

Az emocionális propozitumú racionális mondatformát higgadt közlésben gyakran használjuk. Nyelvestétikusaink is igen kedvelik (vö. MMNyR. II, 491), mert szimmetrikus formát mutat: két ismert fogalmat jelentő, kevésbé hangsúlyos mondatrész fog közre egy új mondanivalót tartalmazó hangsúlyos mondatrészt. A ráció és az emóció bizonyos egyensúlyt tart benne: a beszélő az egyik közösen ismertnek feltett mondatrészt bocsátja előre, tehát hagy időt a hallgatónak a gondolkozásra, előkészíti a közlés lényegének appercipiálására, de utána már nem késlekedik soká a lényeg kimondásával, hanem a főhangsúlyos résszel kezdi azt, amit az előkészítő részhez kapcsol, és csak ez után, mintegy hátravetve közli azt, ami szintén ismeretes, de szorosabban tartozik a fő közlést tartalmazó mondatrészhez. (Részletesen elemezte ezt a mondatformát már BRASSAI: 1864. 267. AMMANN a jelzős szerkezeteket elemezve ilyen helyzetekben „thematikus” és „antithematikus” sorrendi helyzetről beszélt: 1911. 19.)

Hogy ez a mondat típus a téma—propozitum tagolás szempontjából kettős rétegződést mutat, azt a következő transzformációkkal igazolhatjuk. A fő mondat tagok sorrendje racionális, hiszen a téma és a propozitum felcserélésével ugyanazt a mondanivalót kifejező emocionális mondatot kapunk:

Zabot | eszik | a csikó.

Ennek képlete: (emP)em. Másik ellenőrzési módja annak, hogy *a csikó* a tématag, a feltehető kérdés: *Miről mondunk valamit? Az eszik* nem lehet az egész mondat témája, hiszen súlyeltolódás nélkül nem kerülhet a mondat élére. Ilyesmit:

A csikó | eszik | zabot

— magyar ember önmagában nem mond (legfeljebb csak felsorolásban):

A csikó | eszik | zabot, szénát stb.,

de ez már nem az előbbi mondat puszta formai átalakítása). Az altagokra nézve nem a téma, hanem a propozitum megkeresését tudjuk formálisan elvégezni: a propozitum propozituma a kérdő névmásra felelő szó, ha a kérdésbe belevesszük a mondat témataját és a propozitum témaaltagját is:

Mit | eszik | a csikó?

Erre felelhetünk egész mondattal: *A csikó zabot eszik*, vagy csak a propozitummal: *zabot eszik*, vagy csak a propozitum propozitumával: *Zabot*. Az ilyen súlypontozott tagolású mondatnak egyetlen szóban kicsúcsosodó lényegét, melyet bármilyen rövid feleletben sem hagyhatunk el, és amely a mondatnak főhangsúlyos szava, KICSKA EMIL analitikus állítmánynak nevezte (1908. 46), SCHWEINSBERG Satz Kern-nek (Stimmliche Ausdrucksgestaltung ... 1946. 210—1; idézi O. VON ESSEN: Allgemeine und angewandte Phonetik 1953. 125—6).

5.2.1.2. Ennél a racionális mondat típusnál is áttekinthetnénk a leggyakoribb kombinációkat, hogy milyen mondatrész szokott tématag és milyen mondatrész a propozitum egyik vagy másik altagja lenni. Ehelyett csak röviden bemutatok néhány példát különféle szintaktikus szerkezetű mondatokra, melyek mind emocionális propozitumú racionális formában vannak rendezve:

A villamos | itt | van.

A falu | népes | volt.

A király | Mátyás | volt

(vö. BRASSAI 1864. 246).

Ez | így | van.

Pali | Amerikába | ment

(vö. DEME 1948. 47).

Рабочий | хорошо работает

(vö. MAHNKEN—BRAUN, ZPhon. 1952. 283).

A csikó | eszik | zabot.

Mi | láttuk | öt.

Eperjesről | Lócsére | mentem

(vö. SIMONYI 1902. 122).

A rózsát | leszakította | a leány

(vö. HEGEDŰS 1930. 29).

Ki | nem | ment

(tömören ehelyett:

Kimenni | nem | ment ki,

vö. SIMONYI 1902. 364, ill. 1903. 47, idézi SCHLACHTER 1944. 105).

Mosni | aligha | fogsz

(ez is ritka, inkább csak szembeállításban fordul elő, vö. MMNyR. 1962. 492).

Das | verstehe | ich.

Tegnap | vasárnap | volt

(vö. BRASSAI 1885. 11).

Vasárnap | tegnap | volt

(uo., hasonló példamondatokat l. BOOST 1955. 51).

A homlokán | vágás | látszott

(vö. FÓNAGY, ALH. IV, 414).

Rózsát | pirosat | szakítottam

(vö. BRASSAI 1864. 200).

Jánosnak | új kalapja | van

(vö. KICSKA 1908. 118).

Dem Knaben | nützt | die Arbeit

(vö. BRASSAI 1855. V).

A propositum hátravetett témaaltagjában az igekötő ilyenkor hátra-
kerül (vö. MMNyR. II, 475):

A rózsát | a leány | szakította le.

A háztetőt | cseréppel | fedik be.

5.2.2. Racionális propositummal

A tagolt propositumú racionális mondatforma másik típusát ezek után elég lesz röviden jellemezni. Ha a propositumon belül propositum-altagként kiemelt mondatrész a mondat végére kerül, akkor racionális tagolású nemcsak az egész mondat, hanem a propositum is:

A tanító | a gyereket | dícséri

(vö. BRASSAI 1864. 265—6). Ennek a racionális propositumú racionális formájának ábrája:

Képlete: rac(racP). (Más jelöléssel ugyanígy elemzi ennek a mondatfajlásnak témaismélteléses francia változatát BALLY: 1941. 38.)

Ebben a változatban nincs meg az az egyensúly és az a szimmetria, ami az emocionális propositumú racionális formában. Túlsúlyban van benne a racionális elem olyan értelemben, hogy minden ismert mondatrész előre van bocsátva, az új közölnivaló alaposan elő van készítve.³⁶ A beszélő a hallgatót mintegy rávezeti a mondat lényegére. A kettős témával (ti. a mondat témata- gójával és a propositum témaaltagjával) felfokozza a várakozást, hogy a végén csattanóan foglalja össze a lényegét. Nyelvművelőink nem mindig tartják szerencsésnek ezt a mondatformát (l. DEME 1957. 319; hasonlóan Nyr. LXXXV, 139; MMNyR. II, 501), de bizonyos esetekben, kissé retorikus beszédhelyze- tekben, ha a mondat bizonygatást, nyomatékos állítást fejez ki (vö. MMNyR. II, 490—1), ez az elrendezés nagyon is helyénvaló.

Más példák:

Á | bével | egyenlő.³⁷

³⁶ SIMONYI (1881. 33) BRASSAI nyomán itt két inchoativumról beszél. Pedig a két tématag általában nem egészen egyenrangú. Az első az egész mondat témája, a második csak a propositumé, a mondatnak csupán altagja. Hogy a mondat fő metszete a fő tématag után van, azt tipikus írásjelzési hibák is mutatják, például a fölösleges vessző ebben: *A könyvnapi ár, könyvnap után megszűnik!* (1942-ből.) Szabályosan inkább három ponttal jelöljük a szünetet, ha valamilyen okból szükséges jelölni, akárcsak az angolban: *But he . . . just disappeared.* (Vö. GROOT 1957. 318.) Ez azonban nem tipikus írásmódja az ilyen mondatnak, csupán alkalmi jele a feltűnő szünetnek.

³⁷ Ez a példa átvezethet egy ehhez nagyon hasonló racionális mondatfajlásba, amelyben nem a mondatkezdő rövid téma után van a fő metszet, hanem a két tématag szinte mellérendelő viszonyban követi egymást, együtt alkotva hosszabb témaszakaszt, a propositum pedig éppen kettőjük viszonyáról mond röviden valamit:

Á | bével | egyenlő.

Szinte egyértékű ezzel:

Á és bé | egyenlők.

(Rövid propositumú formaváltozata annak a viszonyt kifejező szintagmatikus szerke- zetnek, amelyet BÜHLER aRb képlettel jelöl: 1934. 370.) Hasonló példa:

Ő | nekem | unokatestvérem.

(Vö. Ő és én | unokatestvérek vagyunk.)

Ha a két tématag szorosabb szintagmát alkot, akkor már voltaképpen egyszerű racio- nális formával van dolgunk:

Kétszer kettő | négy.

Ez | nekem | véleményem

(vö. BRASSAI 1870. 16).

Én | ettől | fázom.

Az alkohol | a gyomor hámsajtjeit | megöli

(vö. DEME 1957. 319; MMyNR. II, 501).

Szél | fúvatlan | nem indul

(vö. SZABÉDI 1954. 138).

Egy fecske | tavaszt | nem szerez

(Pázmány Ö. M. IV. 665).

Мой двоюродный брат | сегодня | не придет

(VINOGRADOV 1950. 61).

Étvágyát | a hegyi levegő | megnövelte

(Mikszáth Ö. M. XX, 68. Idézve: MMNyR. II, 490).

Детей | отец | любит

Ezt az embert | én | ismerem.

Azt | már | tudtam.

Cet homme, | moi, | je ne le connais pas

(BALLY 1941. 38).

Moi, | les peintres, | je les adore!

(Ezt a tagolást tükrözi a HORGER ábrázolta hanglejtés: ÁltFon. 1929. 26.) Az orosz helyesírásban használatos gondolatjel inkább az ilyen rövid propozitumot megelőző metszet helyét jelöli, l. pl. СВЕТЛАЕВ—КРЮЧКОВ: 1950. 12. Petőfi mondatát ilyen formában értelmezte az a VIII.-os ált. isk. tanuló, aki fölösleges vesszővel így idézte: „S felhők közt kék eget, csak néhanapján lát”. Maga BRASSAI is így tagolta előbb idézett mondatát:

A tanító a gyermeket | dicséri,

amikor azt állította, hogy itt mind a két „határozó” (ti. az ige alanya és tárgy) inchoativum s hogy ez a kettő helyet cserélhet. Az egyszerű racionális és a — szerintem gyakoribb és természetesebb — rac (racP) tagolás közt olyan finom árnyalati a különbség, hogy azt csak mondatfonetikai megfigyelések tehetik megfoghatóvá. A mondat súlypontja mindekképpen *dicséri*, a kérdés csak az, hogy ez előtt vagy *a gyermeket* előtt van-e a fő predikatív metszet. Az ige alanya természetesebben foglalja el a bevezető téma helyét.

(LERCH 1938. 162).³⁸Ici, | on | ne fume pas

(BALLY i. h.)

Most | János | dolgozik.Tegnap | a Dunában | megfürödtünk

(DEME 1956. 260).

Ilyen időben | kirándulni | képtelenség.Fatigués, | nous | l'étions

(vö. BALLY 1941. 36).

Végül néhány indoeurópai példa arra az esetre, amikor a mondat témája megjelölő, a propositum témája kopula szerepű ige, a propositum proposituma pedig tulajdonítvány. Ez a változat (a logikák subiectum—copula—praedicatum mondatszerkezete) a magyarban teljesen ismeretlen:

La vertu | est | aimable

(BRASSAI 1885. 85).

Sonntag | war | gestern

(uo. 11; vö. GABELENTZ 1869. 380).

They | were | many

³⁸ A magyarban ez a rac (racP) forma általában a rac (emP) formával váltakozhat legkönnyebben:

Azt | már tudtam

kifejező értékéhez legközelebb az

Azt | tudtam már

forma áll, inkább, mint az egész forma megfordítása emocionálissá:

Már tudtam | azt.

Ez utóbbiról ugyanis nincs határozott kritériumunk, természetesebbnek találjuk ilyen tagolását:

Már | tudtam azt,

vagyis: rac (emP). Az élő indoeurópai nyelvek közül különösen a német kedveli a főhangsúlyos mondatrészek (mellékmondatban az igének, főmondatban a névszói propositumnak) a mondat végére helyezését (vö. BOOST 1955. 52—3). A magyarban tipikus rac(emP) formának a németben gyakran rac(racP) felel meg:

A gyermeknek | az almát adom ~ Ich | schenke dem Kinde den Apfel.

Egyszerűbb példa (vö. ALBERT JÁNOS, Nyr. XXIV, 78):

A fiú | virágot szed ~ Der Knabe | pflüct Blumen.

(L. még SIMONYI 1902. 122, ill. 1903. 9.)

(BLOOMFIELD 1935. 206).

Die Lilien | sind | weiss.

Погода | будет | прекрасная.

Ilyen összekötő szerepe van az igének alany és tárgy közt is:

Vater | schreibt | Briefe

(vö. BOOST 1955. 50). Az ige alanya lehet a propozitum propozituma (a súlyszakasz súlyszava) is:

Gestern | war | mein Geburtstag

(BOOST 1955. 51). Néha a magyarban is:

Aprómarha-nyáj közt | van | szörnyű ítélet

(Arany: Toldi II. 1). Sőt olykor a franciában is:

Demain | sera | mon jour de fête

(vö. GABELENTZ 1869. 380).

Enfin | vint | Malherbe.

(Ennek a formának megjelenítő erejéről, de egyúttal erős stilisztikai és grammatikai kötöttségéről l. SPITZER 1939. 160.)

Ez a mondatforma, a kapcsoló szerepű ige közbülső elhelyezkedése, olyan tipikus a németben (BOOST 1955. 37–8), a franciában, az angolban, mint a magyarban a rac(emP) forma, az igének a súlyszó utáni elhelyezkedése:

Apa | leveleket | ír.

Alanyt és határozót néhány tipikus helyzetben a magyarban is összeköthetünk igével, például életrajzban:

Ady Endre | született | Érmindszenten, 1877. november 22.-én

(vö. NAGY 1933. 91). De ilyen formát csak akkor használunk, ha a propozitum propozituma többtagú vagy legalább több szóból álló határozó.

Áttekintés

A) A predikatív metszettel tagolt mondatformák:

a) rac (= T $\bar{C}$ P)   A fű | zöld.

b) em (= P $\bar{C}$ T)   Zöld | a fű.

B) A racionális forma főbb változatai:

1. A l t a g o l á s n é l k ü l (szintaktikai és hangsúlyozási változatok)

a) Szintaktikai változattípusok

$\overset{\text{rac}}{N \rightarrow \leftarrow V}$	Anyám <u>sír.</u>	$\overset{\text{rac}}{N \rightarrow \leftarrow A}$	A fű <u>zöld.</u>
$\overset{\text{rac}}{N_s \rightarrow \leftarrow N_p}$	A majom <u>állat.</u>	$\overset{\text{rac}}{N \rightarrow V}$	Jánost <u>üdvözik.</u>
$\overset{\text{rac}}{I \rightarrow \leftarrow A}$	Élni <u>jó.</u>	$\overset{\text{rac}}{V \leftarrow N^f}$	Született <u>Nagyszalontán.</u>
$\overset{\text{rac}}{N_p \rightarrow \leftarrow N_s}$	Tó <u>a Balaton.</u>	$\overset{\text{rac}}{V \rightarrow \leftarrow N}$	Épülnek <u>a házak.</u>

b) Hangsúlyozási változatok

Ellenmondás: Épülnek | a házak.Témakiemelés: Palit | bünteti.c) Témaismétlés: A fű, az | zöld.

d) Szerkezetes mondattagok

Szoros szerkezetek: $\overset{\text{rac}}{N \rightarrow \leftarrow (D \rightarrow V)}$ Pál | nem fut. $(A \rightarrow N) \rightarrow \leftarrow A$ $\overset{\text{rac}}$ Az emberi test | halandó.Szabad szerkezetek: $\overset{\text{rac}}{N \rightarrow \leftarrow V \leftarrow N^f}$ A vándor | leült egy kőre. $N^f \rightarrow V \rightarrow \leftarrow N$ $\overset{\text{rac}}$ A gyermeket | dicséri a tanító.

2. A l t a g o l á s s a l

a) rac(emP) A csikó | zabot | eszik. Mi | láttuk | őt.b) rac(racP) A gyermeket | a tanító | dicséri. Most | János | dolgozik.

6. Kitekintés

Az aktuális mondattagolás ilyen módon alapja lehetne a mondatok nagyoobszabású rendszerezésének. Ahogyan a szótár rendszerbe foglalja egy nyelv szavait (a betűrend, a szófajok és a jelentések alapján), a szintaxis a nyelv szintagmáit, úgy most már olyan rendszerünk is van, amely egyik szempontja lehetne a nyelv mondatai áttekintésének. Persze a „mondattár” nem konkrét mondatokból állna, hanem mondatképletekből, amelyekben a tipizálás egyik fő szempontját a mondatforma adná, vagyis az, ahogyan a mondat témára és propozitumra tagolódik (vagy nem tagolódik), ezek a mondattagok altagokra, az altagok másodrendű altagokra s í. t. Az egyes típusokon, mondatformákon belül (pl. racionális forma altagolás nélkül, racionális forma emocionális propozitummal, racionális forma racionális propozitummal stb.) az osztályozás kiterjedne a hangsúlyozás által kifejezett különféle kiemelésekre, a mondattár egyedei pedig nem a konkrét szavakból álló mondatok lennének, hanem a szintagmák, ill. mondatrészek szerint különböző típusok (mint igealany—ige, megjelölő—tulajdonítmány, igetárgy—ige stb.). Voltaképpen tehát mondattípustárat vagy mondatformatárat lehetne ilyen módon összeállítani, a mondatformák képleteit esetleg nem is a konkrét mondatokhoz, hanem a mondat szintagmatikus-szegmentális képletéhez hozzárendelve.

A konkrét mondatok közül, melyek száma elméletileg is, gyakorlatilag is végtelen, csak szemléltetné egy-egy mondategyed az így tipizált mondatokat. Ha a mondatokat ilyen módon elemezzük, reálisabban és nagyobb mélységben tudjuk felderíteni a mondatok grammatikai és logikai tagolódásának bonyolult összefüggését és végső soron a nyelv és a gondolkodás viszonyának egy jelentős területét. A mondatban a logikai tagolódás két síkon is szerepet játszik: a grammatikai-szintagmatikus szerkezetekben és a szórend és intonáció kifejezte aktuális tagolódásban. Ha megtaláljuk mindkét összefüggésláncolat megfelelő formális szimbolizálási módját, ezzel egyrészt szemléletesebbé tehetjük a feltárt összefüggéseket, másrészt megkönnyítjük az utat a további, még bonyolultabb összefüggések feltárásához, főleg pedig annak a kibogozásához, hogyan épül egybe beszédünkben a tárgyi viszonyokat kifejező logikum az egyéni állásfoglalást, különféle érzelmekeket kifejező expresszivitással, valamint a hallgatót meggyőzni, csodálatba ejteni stb. akaró beszédszándékkal.

A továbbiakban a mondatformák részletező vizsgálatát elsősorban a stílu-selemzés irányában célszerű továbbfejleszteni. Itt is ajánlatos lesz a racionális formából kiindulni és a többi mondatforma jellegét, előfordulását ehhez viszonyítani. Meg kell vizsgálni, melyek azok a beszédhelyzetek, műfajok, ahol a racionális mondatformák a legtipikusabbak. Ezt a vizsgálatot azonban hagyjuk más alkalomra, mert túlvezet az alapformák egyszerű jellemzésén.³⁹

ELEKFI LÁSZLÓ

³⁹ Ugyancsak máskorra kell hagyni SAUVAGEOT egy állításának (Europe 1963. Juillet-Août 33) kiigazítását. Ő ugyanis a magyar nyelv hajlékonyságával kapcsolatban arra hivatkozik, hogy Babits az Isteni Színjátékot, valamint Vikár Béla a Kalevalát a szavak eredeti rendjében fordította. Ez így nem áll, de annyit alighanem sikerül majd igazolnunk, hogy e kiváló műfordítások a szórend segítségével visszaadják mindazokat az értelmi és érzelmi árnyalatokat, amelyeket a megfelelő eredeti szövegek kifejeznek.

Fontosabb irodalom

- MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. Szerk. Tompa József (1962), II. Mondattan. Bp.
- AMMANN, H[ERMANN] (1911), Die Stellungstypen des lateinischen attributiven Adjectivums und ihre Bedeutung für die Psychologie der Wortstellung auf Grund von Ciceros Briefen an Atticus untersucht. IndogForsch. XXIX, 1–122.
- Uő (1920), Vom doppelten Sinn der sprachlichen Formen. Heidelberg (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. 12. Abhandlung).
- Uő (1928), Die menschliche Rede II. Der Satz. Lahr i. B.
- BALASSA JÓZSEF (1886), A phonetika elemei. Bp.
- BALLY, CHARLES (1941), Intonation et syntaxe. Cahiers Ferdinand de Saussure I, 33–42.
- BLOOMFIELD, LEONARD (1935), Language. London.
- BODNÁR FERENC (1963), Mondat és struktúra. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio ethnographica et linguistica VII, 71–8.
- BOOST, KARL (1955), Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Berlin.
- BRASSAI SÁMUEL (1853), Tapogatódzások a magyar nyelv körül. Pesti Napló, jan. 25., febr. 11., febr. 20.
- Uő (1855), Okszerű vezér a német nyelv tanulásában.⁵ I. Kolozsvár.
- Uő (1860), A magyar mondat. I. értekezés. Magyar Akadémiai Értesítő. A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. I, 279–399.
- Uő (1864), A magyar mondat. III. értekezés. MAKÉrt. III, 173–409.
- Uő (1870), A magyar bővített mondat. Pest.
- Uő (1885), A mondat dualismusa. Bp.
- Uő (1888), Szórend és accentus. Bp.
- BÜHLER, KARL (1934), Sprachtheorie. Jena.
- CŠÚRY BÁLINT (1925a), A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Bp. (Kny., eredetileg MNy. XXI.)
- Uő (1925b), Az éneklő hanglejtés kérdéséhez. Erdélyi Irodalmi Szemle II, 327–32.
- DANEŠ, FRANTIŠEK (1957), Intonace a věta ve spisovné češtině. Praha.
- Uő (1960), Sentence Intonation from a Functional Point of View. Word XVI, 34–54.
- DEME LÁSZLÓ (1948), Szempontok a jó magyar kiejtéshez. Msn. XVII, 46–50.
- Uő (1956), Szórendi vétségek és kétségek. Nyelvművelő (Lőrincze Lajos szerk.) 257–65. Bp.
- Uő (1957), A hangsúly és a szórend kérdései. Magyar nyelvhelyesség (Deme László és Köves Béla szerk.) 307–29. Bp.
- Uő (1959), A nyomatéktalan mondat egy fajtájáról. MNy. LV, 185–98.
- ELEKFI LÁSZLÓ (1953), A mondat elemzésének fő szempontjai. MNy. XLIX, 69–76, 370–80.
- Uő (1957), A logika állítmány-fogalma és az állítmányi névszó. I. OK. XI, 95–150.
- FÓNAGY IVÁN (1963), A stílus hírértéke. Általános nyelvészeti tanulmányok (Telegdi Zsigmond szerk.) 91–123.
- GABELENTZ, GEORG VON DER (1869), Ideen zu einer vergleichenden Syntax. — Wort- und Satzstellung. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft VI, 376–84.
- Uő (1875), Weiteres zur vergleichenden Syntax. — Wort- und Satzstellung. ZVölkerpsychw. VIII, 129–65, 300–38.
- GROOT, A. WILLEM DE (1957), Subject-predicate analysis. Lingua VI, 301–18.
- HEGEDŰS LAJOS (1930), Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása. Bp.
- Uő (1935), Rhythmus der ungebundenen Sprache. ANPhE. XI, 39–46.
- Uő (1953), On the problem of the pauses of speech. ALH. III, 1–34.
- HORGER ANTAL (1929), Általános fonetika. Bp.
- KARCEVSKIJ, SERGE (1931), Sur la phonologie de la phrase. TCLP. IV, 188–227.
- KÁROLY SÁNDOR (1964), Az alany és az állítmány elemzéséhez. Nyr. LXXXVIII, 158–68.
- KICSKA EMIL (1890), Hangsúly és szórend. Nyr. XIX.
- Uő (1895–6), Alany és állítmány. Nyr. XXIV–XXV.
- Uő (1899), Még valami az alanyról és az állítmányról. NyK. XXIX, 164–88, 298–319, 397–415.

- UÓ (1901), Van-e pszichologiai alany és állítmány? NyK. XXXI, 331—48.
- UÓ (1903), Mondattani egyenletek. NyK. XXXIII, 373—448.
- UÓ (1908), A subjectum és praedicatum a grammatikában. Bp.
- KLEMM ANTAL (1928), Magyar történeti mondattan 1—219. Bp.
- KOCSIS LÉNÁRD (1902), A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. Bp.
- LERCH, EUGEN (1915), Der Aufbau der Syntax. Germanisch—romanische Monatschrift VII, 97—109.
- UÓ (1938), Vom Wesen des Satzes und von Bedeutung der Stimmführung für die Satzdefinition. Archiv für die gesamte Psychologie C, 133—97.
- LOTZ JÁNOS (1939), Das ungarische Sprachsystem (különösen 253—91). Stockholm.
- MATHESIUS, VILÉM (1947), Čeština a obecný jazykozpyt. Prága (különösen 234—42, 327—52).
- MATOLCSY LÁSZLÓ (1900), A magyar szórend elméletének története. Kolozsvár.
- MOLNÁR IMRE (1954), A magyar hanglejtés rendszere. — A magyar énekbeszéd recitativóban és ariozóban. Bp.
- NAGY J. BÉLA (1933), Egy új szórendi szabály. — Született Érmindszenten. Msn. II, 91—3.
- PAPP ISTVÁN (1954), A nyelvi nevelés kérdései. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae I, 55—72.
- UÓ (1956), Az állítmányi szerkezet őstörténete. MNy. III, 3—28.
- PAULINY, EUGEN (1950—51), Slovosled a aktuálne vetné členenie. Slovenská reč XVI, 171—9.
- ПОПОВ, Р. СЗ. (1950), Суждение и предложение. Вопросы синтаксиса современного русского языка (Vinogradov szerk.) 5—35. Moszkva.
- RIES, JOHN (1931), Was ist ein Satz? Prag.
- SANDMANN, MANFRED (1954), Subject and Predicate. A Contribution to the Theory of Syntax. Edinburgh.
- SAUVAGEOT, AURÉLIEN (1938), La fonction prédicative. Journal de psychologie UÓ (1958), A predikatív viszony kérdéséhez. MNy. LIV, 411—6.
- SCHLACHTER WOLFGANG (1944), Megjegyzések a magyar szórendhez. MNy. XL, 49—56, 100—10.
- SECHENAYE, ALBERT (1950), Essai sur la structure logique de la phrase. Paris.
- SIMONYI ZSIGMOND (1881), A magyar kötőszók (különösen 32—3). Bp.
- UÓ (1902), A magyar szórend. NyK. XXXI. (Kny.: 1903.)
- UÓ (1905), A magyar nyelv.² Bp.
- SKALIČKA, VLADIMÍR (1936), La fonction de l'ordre des éléments linguistiques. TCLP. VI, 129—33.
- SPITZER, LEO (1938), *vine el tata*. Bulletin Linguistique VI, 245—58.
- UÓ (1939), Addition à *vine el tata*. BL. VII, 156—63.
- SZABÉDI LÁSZLÓ (1955), Nyelv és irodalom 19—27 (A középiskoláinkban folyó nyelvoktatásról; korábban: Utunk 1952. VII. 4); 133—47 (A magyar ritmus formái; korábban: Utunk 1954. XII. 24); 148—55 (A versmondattan módszertanához; korábban: Igaz szó 1955. VI). Bukarest.
- SZVETLAJEV, M. V.—КРЬУСКОВ, СЗ. ЈЕ. (1950), Сборник упражнений по синтаксису и пунктации. Moszkva.
- TÓTH BÉLA (1948), Beszéd, jellem, személyiség. Bp.
- ТРОУБЕЦКОУ, N. S. (1949), Principes de phonologie (Cantineau ford.) 231—46. Paris.
- VINOGRADOV, V. V. (1950), Идеалистические основы синтаксической системы проф. А. М. Пешковского, ее эклектизм и внутренние противоречия. Вопросы синтаксиса современного русского языка (Vinogradov szerk.) 36—74. Moszkva.